

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ**

**Кваліфікаційна робота магістра
магістра**

на тему: **ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У
КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0531з
спеціальності 053– Психологія

Єрофєєва Наталія Володимирівна

Керівник: д.пед.н., професор кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності Пономаренко О.В.

Рецензент: к. психол.н., доцент кафедри психології
Бойко Г.В.

Запоріжжя – 2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2022 р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Єрофєєвій Наталії Володимирівні

Тема роботи Гендерні особливості поведінки підлітків у конфліктних ситуаціях
керівник роботи Пономаренко О.В. д.пед.н., професор кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності

затверджені наказом ЗНУ від «20» 07 2022 року № 884-с

2. Строк подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: проаналізувати літературу з проблеми гендерних особливостей вибору стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях у підлітків; відібрати методики, що дозволяють дослідити вибір стратегії поведінки конфліктних ситуаціях у підлітків; провести діагностичне обстеження маскулінності і фемінності підлітків та визначення їх поведінки у конфліктних ситуаціях; розробити стратегії та шляхи вирішення конфліктів.
5. Перелік графічного матеріалу: 1 таблиця, 6 рисунків.
6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання прийняв
Вступ	Пономаренко О.В., професор		
Розділ 1	Пономаренко О.В., професор		
Розділ 2	Пономаренко О.В., професор		
Розділ 3	Пономаренко О.В., професор		
Висновки	Пономаренко О.В., професор		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2022 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2022 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-червень 2022 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	липень-серпень 2022 р.	Виконано
5	Написання висновків	вересень 2022 р.	Виконано
6	Передзахист	листопад 2022 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2022 р.	Виконано

Студент _____ Єровєєва Н.В.

Керівник роботи _____ Пономаренко О.В.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О. М. Грединарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 63 с., 6 рисунків, 1 таблиця, 79 джерел.

Об'єктом дослідження виступає конфлікт, як психологічний феномен.

Предмет дослідження складають гендерні особливості поведінки підлітків у конфліктних ситуаціях.

Метою дослідження було розкрити сутність та особливості конфлікту, вказати на гендерні особливості поведінки підлітків у вирішенні конфліктних ситуацій.

Гіпотеза : стилі поведінки у конфліктних ситуаціях у підлітків гендерно обумовлені. У маскулінному типі проти фемінного типу найбільш виражена така стратегія поведінки в конфлікті, як суперництво, а фемінний тип в свою чергу схильний до компромісу.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз і систематизація психологічної та методичної літератури з проблеми; емпіричні (діагностичний метод із використанням стандартизованих опитувальників і анкет);

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що виявлено роль маскулінності та фемінності у виборі стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях. Експериментально підтверджено теорію про слабкість маскулінної та силу фемінної статево-рольової ідентичності в ситуаціях порушення значущих для індивіда ситуацій.

Практична значущість полягає у тому, що запропоновано систему методів вивчення гендерних особливостей вибору стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях підлітків. Ця система може бути використана в діяльності соціально-психологічних служб для діагностики поведінки особистості в конфлікті, у розробці рекомендацій щодо психологічної профілактики конфліктів у міжособистісних відносинах з метою оптимізації процесів навчання.

КОНФЛІКТ, ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ, ПОВЕДІНКА, ПІДЛІТКИ,
ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ, СТРАТЕГІЇ,
МІЖОСОБИСТІСНІ ВІДНОСИНИ.

SUMMARY

Erofeeva N.V. Gender Features of Adolescents Behavior in Conflict Situations

Master's qualification thesis: 63 pages, 6 figures, 1 table, 79 sources.

The object of research is conflict as a psychological phenomenon.

The subject of the research is the gender specific behavior of teenagers in conflict situations.

The purpose of the study was to reveal the essence and specifics of the conflict, to point out the gender specifics of teenagers' behavior in resolving conflict situations.

Hypothesis: the styles of behavior in conflict situations among teenagers are determined by gender. In the masculine type, against the feminine type, such strategies of behavior in the conflict as rivalry are most pronounced, while the feminine type, in turn, is prone to compromise.

Research methods: theoretical: analysis and systematization of psychological and methodical literature on the problem; empirical (diagnostic method using standardized questionnaires and questionnaires);

The scientific novelty of the study is that the role of masculinity and femininity in choosing a strategy of behavior in conflict situations has been revealed. The theory about the weakness of the masculine and the strength of the feminine sex-role identity in situations of violation of situations significant for the individual has been experimentally confirmed.

The practical significance lies in the fact that a system of methods for studying the gender characteristics of the choice of behavior strategies in conflict situations of teenagers is proposed. This system can be used in the activities of social and psychological services to diagnose the behavior of an individual in a conflict, in the development of recommendations for the psychological prevention of conflicts in interpersonal relations in order to optimize the learning processes.

CONFLICT, GENDER CHARACTERISTICS, BEHAVIOR,
ADOLESCENTS, RESOLUTION OF CONFLICT SITUATIONS,
STRATEGIES, INTERPERSONAL RELATIONS.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ВИЗНАЧЕННЯ КОНФЛІКТУ.....	9
1.1. Конфлікт: поняття, основні складові.....	9
1.2. Характерні ознаки та причини виникнення конфліктів.....	14
1.3. Функції, стадії та форми перебігу конфлікту.....	17
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ҐЕНДЕРНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У КОНФЛІКТНІЙ СИТУАЦІЇ.....	24
2.1. Загальна характеристика підліткового віку.....	24
2.2. Агресивний компонент в конфліктній поведінці особистості підлітка...	30
2.3 Ґендерні аспекти поведінки підлітків у конфліктних ситуаціях.....	34
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ҐЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИБОРУ СТРАТЕГІЇ ПОВЕДІНКИ В КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ.....	43
2.1. Методи, методика і процедура дослідження.....	43
3.2. Результати дослідження та їх інтерпретація.....	46
ВИСНОВКИ.....	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	56

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена практичним запитом сучасного суспільного розвитку, потребами шкільної психологічної служби, а також логікою подальшого наукового пізнання генезису уявлень про конфлікт у суб'єктів міжособистісного спілкування. Практика показує, що підлітки не вміють вирішувати конфлікти, і в їх конфліктних відносинах переважають деструктивні тенденції. Для зниження гостроти подібних явищ і більш продуктивного розв'язання міжособистісних конфліктів, необхідно їх психологічний супровід. Успішність взаємодії з підлітками вчителя та шкільного психолога багато в чому визначається розумінням вікової специфіки конфліктності та обранням адекватних засобів і способів роботи з ними.

В працях Гірник А.М. ядром конфліктної поведінки, яка призводить до моральної деформації особистості є не біологічні особливості, а недоліки сімейного та шкільного виховання, тобто психолого-педагогічна занедбаність та пасивність підлітка. Підліток очікує уваги і розуміння, довіри дорослого, але недовіра до нього породжує психологічний бар'єр, непорозуміння, конфліктність.

Грибок О. П. про те, що якщо потреба підлітка в інтимно-особистісному спілкуванні задовольняється, то розвиток особистості здійснюється в позитивному напрямку, але коли потреба підлітка в соціально-орієнтованій формі спілкування залишається незадоволеною і обумовлює перевагу стихійно-групового спілкування, то призводить до негативного напрямку розвитку особистості підлітка. Ось чому необхідне цілеспрямоване включення підлітка в систему багатопланової діяльності, що забезпечує успішну форму поведінки, ліквідацію занедбаності, конфліктності, агресивності чи пасивності.

Однією зі складових конфліктної ситуації є її образ - те, як сприймають один одного і ситуацію учасники конфліктної взаємодії. Уявлення про конфлікт і способи його вирішення значно впливає на спілкування підлітків, оскільки людина реагує не на реальність, а на те, як він її собі уявляє. Знання специфіки і статевовікових особливостей цих уявлень необхідні для психокорекційної роботи з підлітками різних категорій.

Об'єктом дослідження виступає конфлікт, як психологічний феномен.

Предмет дослідження складають гендерні особливості поведінки підлітків у конфліктних ситуаціях.

Метою дослідження було розкрити сутність та особливості конфлікту, вказати на гендерні особливості поведінки підлітків у вирішенні конфліктних ситуацій.

Гіпотеза : стилі поведінки у конфліктних ситуаціях у підлітків гендерно обумовлені. У маскулінному типі проти фемінного типу найбільш виражена така стратегія поведінки в конфлікті, як суперництво, а фемінний тип в свою чергу схильний до компромісу.

Виходячи з мети та висунутої гіпотези нашого дослідження необхідно вирішити такі завдання:

1. Проаналізувати літературу з проблеми гендерних особливостей вибору стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях у підлітків.
2. Відібрати методики, що дозволяють дослідити вибір стратегії поведінки конфліктних ситуаціях у підлітків.
3. Провести діагностичне обстеження маскулінності і фемінності підлітків та визначення їх поведінки у конфліктних ситуаціях.
4. Розробити стратегії та шляхи вирішення конфліктів

Для розв'язання поставлених завдань було використано такі методи дослідження:

- теоретичні: аналіз і систематизація психологічної та методичної літератури з проблеми;
- емпіричні (діагностичний метод із використанням стандартизованих опитувальників і анкет);
- якісний та кількісний аналіз проблеми за допомогою методів математичної статистики.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що виявлено роль маскулінності та фемінності у виборі стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях. Експериментально підтверджено теорію про слабкість маскулінної та силу фемінної статево-рольової ідентичності в ситуаціях порушення значущих для індивіда ситуацій.

Практична значущість полягає у тому, що запропоновано систему методів вивчення гендерних особливостей вибору стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях підлітків. Ця система може бути використана в діяльності соціально-психологічних служб для діагностики поведінки особистості в конфлікті, у розробці рекомендацій щодо психологічної профілактики конфліктів у міжособистісних відносинах з метою оптимізації процесів навчання.

Надійність та вірогідність дослідження забезпечується достатнім методологічним обґрунтуванням вихідних положень, відповідністю методів дослідження його меті та завданням, використанням стандартизованих методів та технік дослідження, репрезентативністю вибірок, застосуванням методів математичної статистики для оброблення отриманих первинних даних.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНЕ ВИЗНАЧЕННЯ КОНФЛІКТУ

1.4. Конфлікт: поняття, основні складові

Як відомо, спілкування є не тільки основним процесом передачі - отримання інформації, а й чи не найголовнішою потребою людини у самореалізації та визнанні суспільством. Міжособистісна взаємодія не завжди відбувається спокійно, та з бажаними результатами. Агресивну форму міжособистісної взаємодії називають конфліктом.

Конфлікт, на думку Скотт Д. Г. — це суперечність, що виникає між людьми у зв'язку з розв'язанням тих чи інших питань соціального чи особистого життя. Стан конфлікту характеризується гострими негативними емоційними переживаннями його учасників. Конфлікт може виявитися на рівні свідомості окремо взятої людини — це внутрішньо особистісний конфлікт, а також у міжособистісній взаємодії та на рівні міжособистісних групових стосунків [68].

Основними елементами конфлікту є:

1. учасники конфлікту;
2. предмет і об'єкт конфлікту;
3. умови, в яких відбувається конфлікт;
4. суб'єктивність сприйняття конфлікту.

1. Учасники конфлікту. У будь-якому конфлікті є як мінімум дві конфліктуючі сторони, до яких відносяться окремі індивіди та групи. Конфлікти бувають і багатосторонніми, коли у взаємодії беруть участь більше двох сторін. Учасниками конфлікту можуть бути окремі індивіди, соціальні групи, організації, держави, коаліції держав. Головними учасниками конфлікту є протидіючі сторони, або супротивники. Вони

утворюють стрижень конфлікту. Учасники конфлікту діляться на прямих і непрямих. Між прямими учасниками виділяють ініціатора конфлікту.

Труднощі з визначенням учасників і суб'єктів конфліктної взаємодії пов'язана з динамічністю цього процесу: на початковому етапі громадянин або група можуть виступати ініціаторами конфлікту, а по його закінченні переміститися в категорію жертв.

Окрім виконання певних ролей, учасники конфлікту характеризуються:

1. Позицією, яку займає одна із сторін по відношенню до протидіючої сторони,

2. Соціальним статусом — загальним положенням особи або соціальної групи в суспільстві, що спираються на певну сукупність прав або обов'язків.

3. Потенціалом (силою) - сукупністю потенційних і активних засобів та ресурсів сторін конфлікту, їх здатністю реалізувати свої цілі всупереч протидії опонента. Знання виступає найбільш демократичним потенціалом, джерелом сили.

Залежно від характеру протидіючих сторін конфлікти можна поділити на:

- Внутрішньо особистісний конфлікт виникає тоді, коли спостерігається сутичка рівних за силою та значущістю, але протилежно спрямованих мотивів, потреб, інтересів, потягів у однієї й тієї самої людини (наприклад, необхідність дотримати дане слово та неможливість зробити це через зваби, утриматися від яких особистість не в змозі) [67].

- Міжособистісний конфлікт спричиняється ситуацією, в якій члени групи прагнуть до несумісних цілей або керуються несумісними цінностями чи нормами, намагаючись реалізувати їх у спільній діяльності. Конфлікт може виникнути при розподілі функціональних обов'язків між членами групи чи при обговоренні шляхів досягнення спільної мети діяльності.

- Міжгруповий конфлікт спостерігається там, де гострі суперечності виявляються у стосунках між окремими соціальними групами, що мають на меті власні інтереси, причому своїми практичними діями перешкоджають одна одній. До такого конфлікту можуть призвести шпигунство, суперництво у боротьбі за зони впливу тощо [59].

- Конфлікт між групою та особистістю – окрема особа протистоїть певній соціальній групі.

Розглядаючи конфлікт, слід також виділяти:

- Мотиви конфлікуючих сторін, тобто внутрішні сили, які підштовхують суб'єктів до конфлікту.

- Інтереси конфлікуючих сторін — емоційно окрашений стан діяльності конфлікуючих сторін.

- Позиції конфлікуючих сторін — ті претензії, що пред'являють одна одній сторони конфлікту

2. Предмет і об'єкт конфлікту. Предмет конфлікту. Всякий конфлікт має свою причину, виникає з приводу необхідності задоволення певних потреб. Ті цінності, що здатні задовольнити ці потреби та за оволодіння якими виникає протистояння, є предметом конфлікту. Як предмет конфлікту можуть виступати певні матеріальні, соціальні та духовні цінності.

Об'єкт конфлікту — це матеріальна (ресурс), духовна (ідея, норма, принцип тощо) або соціальна (влада) цінність, до володіння або користування якою прагнуть сторони конфлікту.

Відмінності між об'єктом і предметом конфлікту.

- Об'єкт конфлікту - це та сторона реальності, яка включена в процес взаємодії з суб'єктами конфлікту, а предмет конфлікту - це відмінності, розбіжності, що виникають між протидіючими сторонами, які вони намагаються вирішити.

- Об'єкт конфлікту може бути істинним або помилковим, потенційним або ілюзорним, а предмет конфлікту завжди реальний.

- Об'єкт конфлікту може бути прихованим, тоді як предмет завжди яскраво виражений.

3. У мови, в яких відбувається конфлікт. Середовище конфлікту здійснює великий вплив на причини його виникнення та динаміку. З погляду рівнів соціальної системи розрізняють макро- і мікросередовище.

Макросередовище - це сукупність умов, що впливають на великі соціальні групи та держави. Мікросередовище впливає на малі групи, внутрішнє самопочуття людей і міжособистісні взаємовідносини. За природою його складових можна виділити фізичне (геологічні, кліматичні, екологічні умови) та соціальне (соціальні умови, в яких розвивається конфлікт, включаючи його непрямих учасників) середовище.

Тому можна говорити про те, що кожен конфлікт має такі характеристики:

- просторові: географічні межі, сфери виникнення та прояву конфлікту, умови і привід виникнення, конкретні форми прояву, засоби та дії, якими користуються суб'єкти, результат конфлікту;

- часові: тривалість, частота, повторюваність, тривалість участі кожного суб'єкта, часові характеристики кожного з етапів;

- соціально-просторові: кількість та інтереси людей, втягнутих у конфлікт.

4. Суб'єктивність сприйняття конфлікту. Характер конфлікту залежить не тільки від об'єктивних умов у певній країні, великій чи малій групі, а й від його суб'єктивного сприйняття, або образу конфлікту, який створюється у окремих осіб або груп у даній конфліктній ситуації.

Цей образ, або сприйняття, не обов'язково відповідає дійсному стану справ і може бути трьох видів:

- уявлення про самих себе;

- сприйняття інших учасників конфлікту;
- сприйняття зовнішнього середовища (мікро- і макро-), в якому розгортається конфлікт [4].

Саме ці образи, ідеальні картини конфліктної ситуації, а не об'єктивна реальність, є безпосередньою основою поведінки конфліктуючих сторін.

Отже, конфлікт — це стосунки між суб'єктами соціальної взаємодії, які характеризуються протиборством за наявності протилежних мотивів (потреб, інтересів, цілей, ідеалів, переконань) чи суджень (думок, поглядів, оцінок) [63].

У найбільш загальному вигляді конфлікт можна визначити як загострення суперечностей, що виникають у результаті відмінності у поглядах, інтересах, прагненнях людей і сприймаються та оцінюються його учасниками як несумісні з їх власними. Це супроводжується спробами примусового нав'язування власної позиції і призводить до психологічної напруженості та протиборства.

У кожному конфлікті можна виділити його окремі компоненти (сторони) - пізнавальний, емоційний, вольовий. Пізнавальний компонент полягає в протиріччі сприймання тих чи інших подій, явищ, фактів його учасниками в існуючій ситуації, викривленні уявлень про індивідуальні особливості один одного та займану позицію, справжні причини напруженості, можливі варіанти вирішення проблеми. Конфлікт може також спричинитися акцентуванням уваги не на цілісному тлі події, а на окремих її фрагментах (частинах, деталях); загостренням пам'яті на негативних обставинах, пов'язаних з контактами конфліктуючих у минулому; низьку критичність мислення, нездатність зрозуміти позицію іншого чи визнати правильність відмінної від своєї точки зору, тенденційність та упередженість оцінок [9].

Емоційний компонент конфлікту виявляється як взаємна антипатія чи особлива небезсторонність один до одного, взаємна подразливість та збудливість, агресивність та злобливість, неприйнятність емоційного стану іншої людини, емоційна тупість чи, навпаки, підвищена ранимість, а також як зневажливість, погорда, презирство, що підкреслено демонструється у спілкуванні.

Вольовий компонент конфлікту виражається через взаємну демонстрацію (звичайно - словесну) суперечності позицій, непоступливість, негативізм, небажання зрозуміти один одного і розібратися в ситуації, що склалася, затяте нав'язування своєї точки зору [9].

Зазначені компоненти конфлікту взаємодоповнюють один одного, щоразу виявляючись по-різному.

1.2.Характерні ознаки та причини виникнення конфліктів

Виокремлюючи особливості та складові частини конфліктної ситуації, доречно буде зазначити, що важливим моментом у знаходженні взаєморозуміння є саме причина конфлікту, його першопочаток та стадії розвитку.

Необхідно розрізнати причину і привід виникнення конфлікту, причому вони можуть бути як справді суттєвими, так і незначними й оцінюватись кожною із сторін по-різному. Причини не завжди «лежать на поверхні», вони інколи знаходяться в минулому і тому приховані, незрозумілі одній із конфліктуючих сторін.

Конфлікт може виникнути непередбачено (випадково, ситуативно) чи викликатися спеціально (провокуватися), загострюватися при виникненні сприятливої ситуації. Є ще один варіант виникнення конфлікту, який полягає в поступовому накопиченні у стосунках різних,

поки що незначних суперечностей, виникненні ворожнечі та її загостренні, «розпалюванні» — аж до цілковитої неможливості нормального співіснування.

Основними ознаками конфлікту як психологічного феномену, на думку Максименко С.Д., [40] є:

1) наявність протиріччя (реального чи уявного, вигаданого), що оцінюється як непереборне і набуває відкритої, демонстративної форми. Таке протиріччя може виникнути власне як функція ситуації, так і бути результатом «зусиль» учасників, їхніх вчинків, поведінки, ставлення один до одного;

2) зміна характеру спілкування в напрямі конфронтації, негативної спрямованості мінімум однієї, а частіше — обох сторін. Відчуваючи взаємну неприязнь і небажання спілкуватись, учасники конфлікту вимушені це робити (через наявність підпорядкованості, для «збереження» сім'ї тощо), що стимулює ескалацію конфлікту;

3) активність сторін, прагнення до перемоги будь-що, поступове розширення арсеналу використовуваних засобів — осуд, залякування, шантаж, погрози, фізичний вплив та ін.;

4) підвищений емоційний фон, загострення негативних емоцій аж до їх повної безконтрольності.

Серед загальних причин виникнення конфліктів, пов'язаних із психологічними та соціально-психологічними особливостями учасників міжособистісної взаємодії, Орбан-Лембрик Л.Е. [53] називає такі:

- ціннісні чинники (принципи, які проголошує людина або відкидає; особистісні системи переконань, вірувань тощо);

- особливості стосунків, пов'язаних з почуттям задоволення від взаємодії чи його відсутністю (враховуються їхні основа, сутність, баланс сили, значущість для себе й інших, тривалість, сумісність/несумісність сторін тощо);

- поведінкові чинники (ущемлення інтересів, підривання самооцінки, егоїзм, безвідповідальність, несправедливість, скептицизм, зосередження уваги на дріб'язках, грубість, тиск);

- незнання тих чи інших характерологічних, психологічних влас-тностей іншої особи;

- неправильне тлумачення думок, вчинків (брак неформального спілкування, внаслідок чого створюється поверхове уявлення про співрозмовника; психологічна скутість, невміння або боязнь продемонструвати свої справжні якості; психологічна насиченість, коли одноманітність осіб, умов роботи, ритму праці викликає негативні емоції);

- недотримання загальноприйнятих моральних норм, переоцінка власних можливостей і недооцінка можливостей інших.

Причини конфліктів можна поділити на об'єктивні та суб'єктивні, причому в обох випадках вони негативно впливають як на стосунки в офіційній та неофіційній сферах, так і на психологічний стан окремої особистості.

На думку Скотта Д. Г. об'єктивними причинами конфліктів у колективі можуть бути: недоліки в організації роботи, нераціональний розподіл обов'язків та нерівномірна завантаженість людей роботою, а також формальне об'єднання в робочі групи без врахування психологічної сумісності учасників. Стосовно конфліктів у сім'ї — це передусім матеріальні нестатки, побутова невлаштованість. Слід враховувати, що кожна об'єктивна причина набуває особистісного звучання, а наявні протиріччя призводять до загострення стосунків між людьми [68, 231].

Власне суб'єктивними причинами є: негативний соціально-психологічний клімат, невідповідність офіційної та неофіційної структур колективу (протиборство між керівником (наприклад, старостою в класі) і неформальним лідером, ворожнеча між окремими неформальними групами), негативні риси характеру та деякі особливості особистості (егоїзм, недостатні самовладання та витримка, завищені самооцінка та

рівень домагань, тривожність), наявність психологічних бар'єрів.

Конфлікт може викликатись відразу кількома причинами, одна з яких — основна, базова, а інші можуть не усвідомлюватись чи маскуватись (наприклад, особиста недисциплінованість пояснюється великим обсягом роботи, недоліками в роботі громадського транспорту). Під час конфлікту інколи виникають нові причини, які стають домінуючими або ж повністю замінюють первісні.

Які б не були причини конфлікту, потрібно гуманно вирішувати його, досягти взаєморозуміння протилежних сторін, та розв'язати цю ситуацію найбільш прийнятним способом.

1.3 Функції, стадії та форми перебігу конфлікту

Функціональний аспект конфлікту зумовлений потребою змін у людських стосунках. Щодо сутності цих стосунків конфлікт є протиборством, зіткненням протилежних тенденцій, оцінок, принципів, еталонів поведінки щодо предмета конфлікту. З боку цілей конфлікт відбиває прагнення затвердити принцип, вчинок, ідею, самоствердитися. З точки зору стану міжособистісних стосунків конфлікт є деструкцією цих стосунків на емоційному, пізнавальному та поведінковому рівнях. Якщо у визначенні конфлікту спиратися на його суб'єктів, то він може розглядатися як форма комунікації.

М. С. Корольчук, Ю. Л. Трофімов, В. І. Осьодло стверджували, що «...конфлікт як психічний стан є водночас захисною та емоційно забарвленою реакцією, реакцією на ситуації, що психологічно травмують людину, на перепони в досягненні певних цілей» [44, 236].

Розумінню природи конфліктів сприяє їх класифікація, що має спиратися на соціально-психологічні ознаки. Якщо розглядати конфлікт як протиборство, то треба виділити такі суперечності:

- суперечності пошуку (конфлікт нового та консервативного),
- суперечності групових інтересів,
- суперечності особистих інтересів,
- суперечності нереалізованих очікувань.

Вивчаючи конфлікти з різних точок зору, дослідники виділяють різні засади класифікації та висувають на їх основі різні типології. Тому не можуть здійснитися спроби запропонувати єдину класифікацію конфліктів.

Основною ознакою для класифікації конфліктів є співвідношення між об'єктивним станом справ та тим станом, який реально склався у конфліктуючих сторін. Обозов М.М. [50] виділяє такі типи конфлікту:

1. «Реальний конфлікт» — це конфлікт, який об'єктивно існує і адекватно сприймається.
2. «Випадковий, або умовний, конфлікт» — залежить від обставин, що можуть змінюватися, але ці обставини не усвідомлюються конфліктуючими сторонами.
3. «Зміщений конфлікт» — реальний конфлікт, за яким приховується інший конфлікт, що є справжнім чинником конфліктної ситуації.
4. «Помилково дописаний конфлікт» — конфлікт, що помилково тлумачиться.
5. «Латентний конфлікт» — конфлікт, який має відбутися, але не виникає тому, що не усвідомлюється.
6. «Хибний конфлікт» — у цьому випадку реальних підстав для конфлікту не існує, об'єктивно його немає, але він виникає у свідомості конфліктуючих сторін через помилкове сприймання та розуміння ситуації [50, 234-239].

Із функціональної точки зору класифікація конфліктів може будуватися за принципом доцільності-недоцільності. Згідно з цим принципом виділяють: позитивні (конструктивні), негативні (деструктивні) конфлікти.

Спираючись на велику кількість соціально-психологічних досліджень, можна зробити висновок, що конфлікт відіграє лише негативну роль, виконує лише деструктивну функцію. Насправді конфлікт, будучи одним із яскравих проявів протиріччя, сам є внутрішньо суперечливим. Він виконує не тільки деструктивну, а й конструктивну функцію. При з'ясуванні ролі конфлікту необхідно виходити з конкретної ситуації. Один і той самий конфлікт може бути деструктивним в одному плані та конструктивним в іншому, відігравати негативну роль на одному етапі розвитку й позитивну — на іншому.

Як стверджує Ложкин Г.В., вияви деструктивних функцій конфлікту дуже різні. Особистісний конфлікт породжує стан психологічного дискомфорту, що викликає інші негативні наслідки і може призвести до розпаду особистості. На рівні групи конфлікт здатний руйнувати систему комунікацій, взаємозв'язків, послаблювати ціннісно-орієнтаційну єдність групи, знижувати ефективність її функціонування в цілому [38]. Так само деструктивні функції конфлікту виявляють себе й у між групових взаєминах. Деструктивний вплив конфлікту може мати місце на кожному етапі його розвитку, етапі об'єктивної конфліктної ситуації, етапі її усвідомлення, етапі конфліктної поведінки та етапі вирішення конфлікту. Особливо гостро деструктивний вплив конфлікту виявляється на стадії конфліктної поведінки.

Конструктивні вияви конфлікту теж різноманітні. Відомо, що особистісний конфлікт не тільки здатний справляти негативний вплив на особистість, а й може сприяти по-зитивному розвитку (наприклад, у вигляді почуття невдоволеності собою) [38, 47].

Функціональний підхід потребує практичного ставлення до проблеми конфлікту, його причини. Тому не менш важливими, ніж розв'язання конфліктної ситуації, є питання, пов'язані з запобіганням конфлікту, його профілактикою, послабленням. Конфліктом треба вміти управляти. Це допомагає своєчасному виявленню ознак конфліктної ситуації та формуванню відповідного стилю поведінки [39, 49].

Визначивши особливості та функції конфліктних ситуацій, я схиляюсь до думки, що набагато простіше та краще уникнути, попередити та не допустити конфлікт, ніж потім виправляти помилки у спілкуванні.

Конфлікт, як будь який психологічний процес, має свої особливості та специфіку протікання. Орбан-Лембрик Л.Е. стверджує, що динаміка перебігу конфлікту залежить від поведінки його опонентів. Оскільки люди неоднаково поведуться під час конфлікту, то питання, яке є предметом суперечностей, може вирішуватися як у формі поради, прохання, так і у формі докорінної ломки взаєностосунків [53].

Водночас кожна форма перебігу конфлікту має свій специфічний тип поведінки і взаємин людей. На стадії, коли стан напруження є прихованим, надзвичайно важливо відчутти момент усвідомлення ситуації як конфліктної, тобто момент розуміння того, що суперечність, яка виникла, звичним чином не розв'яжеться. Саме таке усвідомлення й визначення ситуації як конфліктної стає своєрідним пусковим психологічним механізмом, який відсікає всі стратегії й форми поведінки, що не відповідають станові конфлікту, і «включає» той запас стратегій поведінки, який допомагає досягти мети, розв'язати проблему. На цій стадії, яка породжує різні емоції, неоднакове ставлення до конфлікту й опонентів, пропонуються деякі варіанти, форми спільних дій:

- відхід від конфліктної ситуації (усвідомивши ситуацію як конфліктну, оцінивши її можливі результати, один з опонентів може прийняти рішення про вихід із системи стосунків, що склалася);
- переговори або «торг», пошуки компромісів [53].

У формі відкритого конфлікту кожна зі сторін розцінює власні ресурси як значні і вважає, що є резерв їх посилення. Для того, аби досягти максимуму бажаного, розробляються і пропонуються певні форми дій:

- демонстрація посилення власних ресурсів (тактика полягає в тому, що одна із сторін дає зрозуміти своїм опонентам, ніби в неї є реальна можливість збільшити власні ресурси таким чином що вони значно перебиватимуть ресурси іншої сторони; безперечно, на таку дію опонент може реагувати по-різному, а саме він виходить із конфліктної ситуації, адже власні можливості можуть здатися меншими; мобілізує додатковий потенціал відшукує шляхи посилення власних ресурсів);

- вичікування, збереження попереднього стану (ця тактика часто застосовується, щоби здобути додаткову інформацію про опонентів, їхні ресурси тощо);

- ризик (сторона, що використовує подібну тактику, застосовує серію швидких, безперервних, максимально ефективних дій, на які неможливо не відповісти, створюючи тим самим своєму опоненту умови несподіванки, дефіциту часу, які в співвідношенні з дефіцитом інформації змушують робити грубі промахи й помилки);

- примус (тактика використовується сильнішою стороною або стороною, що має більше можливостей для посилення власних прав) [59].

Кожен конфлікт має свою динаміку, він виникає і розвивається протягом певного часу. Динаміка конфлікту — це послідовна зміна його стадій, що характеризують конфлікт з моменту його виникнення до вирішення.

Апішева А. Ш. виділяє чотири основні стадії конфлікту [1, 118].

Перша — виникнення конфліктної ситуації. На цій стадії зароджується протиріччя, яке може ще не усвідомлюватись учасниками та свідками. Якщо конфлікт має намірений характер, то протиріччя, що було в прихованій формі, загострюється із ініціативи однієї з сторін.

Друга — усвідомлення конфлікту. Конфлікуючі сторони починають розуміти, що перебувають у конфліктних, суперницьких стосунках із відповідним емоційним забарвленням. Формується оцінка ситуації як конфліктної — визначаються причина, привід, склад учасників, перебираються варіанти дій та визначається оптимальний з них, приймається рішення на дію. Рішення може бути двох видів: усіляко попереджувати розвиток конфлікту, шукати компроміс, уникати конфлікту чи, навпаки, активізувати конфлікт, надати йому більш гострої форми і досягти перемоги.

Третя — зовнішній вияв конфлікту, його апогей. Відбувається відкрите зіткнення протилежних сторін, кожна з яких діє відповідно до своїх намірів та прийнятих рішень. Водночас робляться спроби блокувати дії суперника. Сторони можуть погодитись на компроміс, і тоді зіткнення набере форми переговорів (безпосередньо або через третю особу), причому найбільш ефективний результат таких переговорів — взаємні поступки.

Четверта — вирішення, завершення конфлікту. На цій стадії учасники оцінюють наслідки своїх дій, співвставляють досягнутий результат із раніше наміченою метою. Залежно від висновків конфлікт припиняється (затухає) або ж розвивається далі; в останньому випадку він заново проходить через другу, третю та четверту стадії, але вже на новому рівні.

Звичайно, виділення зазначених стадій досить умовне, якщо враховувати різноманітність ситуацій, в яких виникає конфлікт, та форм його перебігу. В одних випадках вони чітко виявляються, в інших — сполучаються, зливаються одна з одною, що зокрема характерно для швидкоплинних конфліктів. Інколи не усвідомлюється або ж погано диференціюється причина конфлікту, рішення про варіант оптимальної поведінки для вирішення конфлікту може прийматися спонтанно. Нарешті, конфлікт може вирішитися повністю, частково чи не вирішитися зовсім (удаване вирішення).

В останньому випадку в однієї зі сторін або у всіх учасників виникають негативні емоційні стани (відчуженість, злобливість, песимізм тощо). Невирішений конфлікт може трансформуватися із міжособистісного у внутрішньо особистісний, що супроводжується тяжкими переживаннями, самозвинуваченнями, виникненням невротичних станів, хоча зовні все виглядає пристойно. Вихід однієї зі сторін з конфлікту на останньому етапі його розвитку з установкою на тимчасове припинення протиборства характеризується награтною байдужістю, визнанням поразки, зовнішніми проявами згоди, за якими маскується істинне ставлення до суперника. За нагоди такий конфлікт спалахує з новою силою.

На думку Апішевої А.Ш., правильна діагностика вищезазначених стадій перебігу конфлікту дозволяє зацікавленій стороні вирішити питання про вибір способу розв'язання конфлікту, про філактики його можливих наслідків, чим значно зменшує негативні наслідки протиборства [1].

Зазначимо, що важливо знаходити вирішення конфлікту, доки він не перейшов до агресивної форми перебігу. Та особливо слід враховувати причини та стадії конфлікту зацікавленій у співпраці стороні, адже мудрий співрозмовник навіть з конфлікту може зробити розумні висновки для себе та опонента.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ҐЕНДЕРНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У КОНФЛІКТНІЙ СИТУАЦІЇ

2.1. Загальна характеристика підліткового віку

Підлітковий вік – визначений період життя між дитинством та зрілістю. В психології немає повної узгодженості з приводу його хронологічних меж, і різні автори виділяють їх по-різному: Дж. Холл – від 13 до 24 років, А. Гезелл – від 10 до 16 років, Е. Еріксон – від 12 до 20 років, Д.Б. Ельконін – від 11 до 17 років, Павелків В. Р. – від 10 до 17 років тощо. Як правило, підлітковий період розглядається проміжною ланкою між дитинством і дорослим життям, до того ж протікає він для кожного індивіда по-різному і в різний час, але в решті-решт більшість підлітків стають зрілими особистостями/

Виділяють різні підходи щодо вивчення підлітків:

- Біологічний підхід, коли предметом вивчення є процес статевого дозрівання і фізичного росту. У зв'язку з цим виникають питання пов'язані із здоров'ям (правильне харчування, підтримка оптимальної ваги, фізична привабливість) та емоційними реакціями підлітків на зміни, які відбуваються в організмі.

- Когнітивний підхід має два головних аспекти досліджень:

1. Якісна модифікація мислення підлітків.
2. Кількісні зміни, які відбуваються у сфері інтелектуальної обробки інформації [54].

Особливо важливо з'ясувати, як зміни у мисленні впливають на особистість підлітка і його поведінку.

Соціальний підхід, він включає в себе опрацювання проблем соціального розвитку, взаємовідносин підлітків один з одним, питання формування моральних настанов, характеру, цінностей, переконань, вірувань і поведінки. При цьому до уваги береться підлітковий соціум, його культура і субкультура. Взаємовідносини із батьками розглядаються у тісному зв'язку із впливом на розвиток підлітків типу сім'ї. Особлива увага приділяється тому, як сучасне суспільство та існуючі в ньому сили впливають на життя підлітка.

Окремо взятий підхід не може бути достатнім і вичерпним при вивченні особливостей підліткового періоду, тому важливим є внесок і біологів, і психологів, і педагогів, і соціологів, і антропологів, і медичних працівників.

З.Фрейд як засновник теорії психоаналізу, у своїх дослідженнях не звертав особливої уваги на вивчення підліткового віку, оскільки вважав, що визначальний вплив на розвиток особистості здійснюють перші роки життя індивіда. Але коротко він торкнувся проблем юнацтва у праці «Психологія сексуальності» [45]. Він описував підлітковий вік як період сексуального збудження, тривожності, а інколи і особистісних відхилень.

На думку Фрейда, в період статевого дозрівання (пубертатний період) відбувається кульмінація серії змін, мета яких – довести сексуальне життя дитини до кінцевої форми, нормальної для дорослої людини. Із дозріванням зовнішніх і внутрішніх статевих органів з'являється сильне бажання розрядити виниклу сексуальну напругу. Для цього необхідний об'єкт любові, тому, як стверджує Фрейд, юнаків і дівчат приваблюють представники протилежної статі, здатні розрядити їх сексуальну напругу.

Фрейд виділяє в сексуальних інтересах підліткового віку два важливі елементи, які по-різному проявляються у чоловіків та в жінок.

Перший з них – це фізичний, чуттєвий елемент. У чоловіків цей елемент складається із потягу до виділення статевих продуктів і отримання фізичного задоволення. У жінок також існує бажання отримати фізичне задоволення і розрядити сексуальну напругу, але без прагнення до виділення статевих продуктів.

Другим елементом сексуального потягу в підлітковому віці є психічний елемент – це прагнення до ніжності, яке сильніше у жінок і аналогічне проявам дитячої сексуальності. Іншими словами, юнаки і дівчата поруч із фізичною розрядкою бажають отримати емоційне задоволення. Фрейд підкреслював, що нормальне статеве життя забезпечується лише при поєднанні емоційного та чуттєвого аспектів потягу, спрямованого на сексуальний об'єкт і сексуальну мету. «Прагнення до справжньої любові у поєднанні із бажанням розрядити сексуальну напругу є нормальною глибокою внутрішньою потребою, яка мотивує пошуки індивідом об'єкта любові» [6, 71].

Важливою частиною процесу статевого дозрівання є послаблення емоційного зв'язку підлітка із батьками. В процесі розвитку сексуальні потяги дитини спрямовані на батьків, і, як правило, син відчуває потяг до матері, а дочка до батька. Фрейд згадує про можливість повторного виникнення в підлітковому віці едіпового комплексу, коли юнак може закохатися в свою матір, а молода дівчина в батька [13]. Однак, природній бар'єр, посилений соціальним неприйняттям інцесту, перешкоджає такому прояву сексуальності, тому підлітки намагаються послабити свій зв'язок із сім'єю. Долаючи сексуальні фантазії, пов'язані з інцестом, і відмовляючись від них, юнаки і дівчата приходять до «...одного із найзначніших та найболючіших психологічних досягнень періоду статевого дозрівання – звільнення від авторитету батьків» [13]. Це звільнення відбувається шляхом зменшення прив'язаності до батьків і її переносу на однолітків.

Фрейд вважав, що основа відносин індивіда із протилежною статтю закладається в підлітковому віці, в процесі вибору об'єкта любові. Мірою того, як людина звільняється від гомосексуального аспекту в стосунках (що характерно для латентного періоду розвитку особистості), у неї виникає потреба в гетеросексуальній дружбі.

Анна Фрейд цікавилась вивченням юнацького віку більше, ніж її батько, і багато працювала над дослідженням процесу підліткового розвитку і структури психіки в пубертатний період.

Вона охарактеризувала підлітковий вік як період внутрішнього конфлікту, психічної неврівноваженості і нестійкої поведінки [16]. З однієї сторони, підлітки егоїстичні, цікавляться лише собою і вважають секс центром всесвіту, з іншої – вони здатні на самопожертву і вірність.

Однією з найпомітніших змін, що відбувається у пубертатний період, є посилення інстинктивних потягів, головне джерело якого – статеве дозрівання. В підлітковий період неначе відроджується інфантильна сексуальність і бунтівлива агресивність раннього дитинства.

Імпульси Воно в пубертатний період посилюються і кидають прямий виклик Я й Понад-Я індивіда. Під Я А. Фрейд розуміє сукупність психічних процесів, спрямованих на захист функції мислення. Я – розсудлива і оціночна частина свідомості індивіда. Під Понад-Я А. Фрейд розуміє Я-ідеал і совість, тобто ту частину свідомості, яка є носієм суспільних цінностей, засвоєних індивідом від значимих дорослих (батьків) однієї із ним статі.

Таким чином, в юності новий виплеск енергії інстинктів безпосередньо протистоїть здатності раціонально роздумувати, а також силам самосвідомості індивіда. Рівновага між цими психічними елементами, досягнута у латентний період, порушується, і між Воно і Понад-Я починається відкрита боротьба. Я, котрому попередньо вдавалось підтримувати мир, тепер так само важко досягти примирення, як батькам зупинити сварку між двома впертими дітьми. Якщо Я повністю перейде на

сторону Воно, то «від попереднього характеру індивіда не залишиться й сліду, і його вступ у доросле життя буде позначений спалахом нічим необмеженого задоволення інстинктивних бажань»[16]. Якщо Я повністю постає на захист Понад-Я, то характер, який склався у індивіда в латентний період, збережеться у нього на все життя.

Якщо конфлікт між Воно, Я і Понад-Я не вирішується у підлітковий період, то його наслідки можуть бути руйнівними для емоційної сфери індивіда. А. Фрейд вважає, що гармонія між Воно, Я і Понад-Я можлива, і у більшості юнаків і дівчат вона врешті-решт настає. Для цього необхідно, щоб Понад-Я встигнуло достатньо розвинутих протягом латентного періоду, однак без надмірного пригнічення інстинктів, оскільки останнє викликає почуття вини і тривоги; щоб уладнати конфлікт Я повинно володіти достатньою силою і розумом.

З точки зору соціопсихоаналізу підлітковий вік розглядається таким чином:

На думку Еріксона, головне завдання індивіда полягає в тому, щоб адекватно вирішити кожен кризу, і тоді у нього буде можливість підійти до наступної стадії розвитку адаптивнішою і зрілішою особистістю. Нижче перелічені позитивні вирішення задач кожного періоду і притаманні їм негативні наслідки і занесені у таблицю 2.1.

Таблиця 2.1

Стадії психосоціального розвитку

Стадія	Вік	Психосоціальна криза	Сильна сторона
Оральнo-сенсорна	Від народжен-ня до року	Базальна довіра – базальна недовіра	Надія
М'язево-анальна	1 – 3 роки	Автономія – сором та сумнів	Сила волі

Продовження таблиці 2.1

Локально-генитальна	3 – 6 років	Ініціативність – вина	Мета
Латентна	6 – 12 років	Працелюбство – неповноцінність	Компетентність
Підліткова	12 – 19 років	Его-ідентичність – рольова дифузність	Вірність
Рання зрілість	20 – 25 років	Інтимність – ізоляція	Любов
Середня зрілість	26 – 64 роки	Продуктивність – застій	Турбота
Пізня зрілість	65 – старість	Его-інтеграція – відчай	Мудрість

Ерік Еріксон модифікував створену З.Фрейдом теорію психосексуального розвитку, використавши відкриття сучасної соціальної психології та антропології. Він описав 8 етапів розвитку людини, на кожному з яких перед індивідом постає психосоціальна задача. В процесі вирішення кожної задачі виникає конфлікт, який має два можливих наслідки. Якщо конфлікт даного етапу завершується успішно, то особистість набуває нової позитивної якості і її розвиток продовжується [10]. Якщо конфлікт не вирішений або вирішений незадовільно, то Я зазнає збитку, оскільки набуває негативної риси.

2.2. Агресивний компонент в конфліктній поведінці особистості підлітка

На думку дослідників, значний вплив на формування особистості протягом життя мають мікросоціальні умови. При цьому, саме середовище відіграє провідну роль у детермінації девіантної поведінки підлітків, опосередковуючи вплив біологічних особливостей. Особистість не пов'язана безпосередньо з широким соціальним середовищем, вона взаємодіє з нею через близьке мікросередовище (первинну групу). Мікросередовище підлітка складають батьки, однолітки, дорослі люди [24].

На думку Л.І. Божович, степінь психологічного благополуччя дитини і гострота явищ підліткової кризи залежать від особливостей взаєностосунків з іншими людьми, насамперед, з дорослими, від того, наскільки в спілкуванні з ними задовольняються потреби зайняти нову, «дорослу» життєву позицію і подолати зовнішні і внутрішні перепони, які заважають підлітку досягти бажаного і, насамперед, ним самим обраного зразка [46].

Думка про несправедливість оточуючих викликає у підлітка почуття образи, він починає вважати себе незаслужено постраждалим, виявляти агресивність щодо тих, хто низько оцінює його діяльність.

На наш погляд, причиною агресивної поведінки може бути незадоволеність різних потреб підлітка. Підліток потрапляє в ситуацію сильної депривації психічно і соціально важливих потреб, коли оцінка вірогідності їх задоволення падає, виникає стан досади, образи, розчарування, злості, що і позначається узагальненим поняттям «фрустрація». Відповіддю підлітка на стан фрустрації є агресія. Існують інші зовнішні вияви фрустрації: прагнення втекти від важкої ситуації, тобто від джерела фрустрації; апатія, яка виявляється в регресії поведінки. Очевидно, що ці поведінкові вияви не сприяють формуванню позитивних

стосунків між підлітками і оточуючими. Між ними розвиваються стійкі негативні стосунки.

Павелків В.Р. відзначає ускладнення сфери спілкування підлітка з дорослими, насамперед, з учителями, кожен з яких відзначається особливим стилем спілкування з учнями, манерою викладання, характером вимог, особистісними особливостями. Дослідники встановили, що «... існує досить стійка залежність між манерою поведінки, яку дозволяє собі педагог у спілкуванні з учнями, і характером переживань, які при цьому в учнів підлітків виникають... Вихователі, що різняться стилем спілкування з учнями, по різному впливають на формування характерологічних якостей підлітка» [58].

Тому, ігнорування педагогом особливостей самосвідомості підлітка призводить до розвитку деформованих, негативних стосунків з педагогами, девіантної поведінки, що врешті решт відбивається на загальній незадоволеності дитини стосунками з дорослими. При цьому варто зазначити, що підліток прагне не стільки протистояти дорослим, скільки стати рівним йому. Він потребує уваги, розуміння дорослих. Вчителі і батьки часто не приймають нову позицію дитини. У результаті між дорослими і підлітками зростає психологічний бар'єр, у прагненні здолати який багато підлітків використовує агресивні форми поведінки.

Отже, аналіз психолого- педагогічної літератури, що розкриває специфіку стосунків підлітків з оточуючими, дозволяє розглядати порушення стосунків підлітків з учителями, які виявляються в апатії, неприйнятті, що є наслідком неправильного педагогічного керівництва і заподіюють шкоду особистісному розвитку учнів.

Вивчення позиції дорослих вихователів передбачає виявлення специфіки сімейних стосунків, які закладають зародки агресивної поведінки і виявляються у підлітковому віці в більш чи менш яскраво вираженій формі.

На думку Корчагіна Ю.І., дитина одержує початкові знання про моделі агресивної поведінки в сім'ї. Так, підтвердженням цьому є висловлювання відносно особливостей ідентифікації дитини з батьками, що в подальшому оперує ним як деяким моральним ідеалом, або орієнтир розвитку особистості підлітка. Дитина часто ідентифікує себе з батьком або матір'ю [31].

За даними досліджень Мойсеєва О. Є. умови сімейного виховання підлітків з агресивною поведінкою характеризувалися напруженістю психологічного клімату, частими конфліктами між матір'ю та батьком, в які нерідко включалися й інші члени сім'ї, неухважністю батьків до дітей. Численні батьки дотримувалися авторитарних методів у вихованні (гіперпротекції), застосовували фізичні покарання. Інші батьки надавали багато свободи, не вмішуючись у життя дітей і водночас не надавали достатньої підтримки, допомоги, часто були байдужі до їх проблем. Така взаємодія, як правило, сприяла формуванню у підлітків зневажливого ставлення до батьків, викликала почуття злості, образи, відсутність поваги. Думка батьків не є значущою для підлітків. Вони не могли мати значного впливу на їхню поведінку [47].

Негативна обстановка в сім'ї була причиною того, що підготовка до школи в більшості випадків не проводилася або носила формальний характер і викликала неприязнь і опір. Підлітки з агресивною поведінкою відзначалися неухважністю, імпульсивністю, вступали в конфлікти з учителями. Конфлікти виникали з приводу виконання навчальних завдань, успішності, порушення правил поведінки у школі, частіше на уроках. І як наслідок цих конфліктів виникає конфлікт у сфері емоційно-особистісних стосунків учнів і вчителів, у сфері їх спілкування в ході педагогічної діяльності.

Зміни, що відбувалися у стосунках підлітків з батьками, знаходять відображення у віковій динаміці мотивів і змісту їх спілкування. Однак, як відомо, численні батьки не враховують вікових змін в особистості підлітка,

вважаючи, що він - дитина і повинен слухатися батьків. Незадоволеність у спілкуванні з батьками, особливо батьком (за даними Кисіль З.Р.), призводить до розвитку протестного характеру поведінки [24].

Апішева А.Ш. пояснює ускладнення, які виявляються у стосунках підлітків і дорослих, протиріччями, що виникають між потребою пізнати самого себе і недостатнім вмінням правильно аналізувати свої особисті вияви, між рівнем домагань підлітка і його реальним положенням у колективі, між ставленням до самого себе і ставленням до нього товаришів, однолітків, дорослих. Ці ускладнення, зазвичай, виявляються у формі конфліктів, у розриві стосунків [3].

Розгляд теоретичних та експериментальних досліджень з проблеми відносин підлітків з агресивною поведінкою із батьками, дозволяє зробити висновок про зумовленість агресивної поведінки підлітків сімейними стосунками.

Отже, викривлене уявлення підлітка про ставлення оточуючих до нього, закріплюючись, стають своєрідною позицією підлітка, що визначає весь його подальший розвиток. Реагуючи агресивними вчинками, підліток знаходить причину своїх невдач не у власних недоліках, а в несправедливості, недоброчливості оточуючих людей. Порушення стосунків підлітка полягає в його позиції «Я поганий - всі погані», «Я хороший - всі погані», в його рухові проти і від людей.

На підставі вищевикладеного можна говорити про неузгодженість ідеального і реального ставлень підлітків з агресивною поведінкою, що призводить до неадекватності ставлення підлітка до себе, до інших, до результатів власної діяльності. Все це викликає у підлітка негативний стан - досаду, образу, злість, обурення, гнів, лють, з виявом яких і починається формування мотиву агресивної поведінки. Переживання цих станів призводить до виникнення потреби (бажання) підлітка усунути психічну напругу, розрядити її. Ця потреба веде до формування поки абстрактної мети: що треба зробити, щоб задовольнити бажання покарати того, хто

образив. Виникнення наміру покарати, помститися веде до пошуку конкретного шляху і засобу досягнення наміченої абстрактної мети. Підлітки розглядають конкретні агресивні дії, вибір яких залежить від оцінки ситуації та їх можливостей, ставлення до джерела конфлікту, установки на розв'язання конфліктів. Пропустивши всі ці дії через «внутрішній фільтр», підлітки переходять до формування мотиву агресивної поведінки: формування наміру здійснити конкретну агресивну дію щодо того чи іншого об'єкта, не обов'язково щодо образника. На цій стадії здійснюється вибір конкретної агресивної дії, приймається рішення.

Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє зробити висновок про те, що відхилення в поведінці підлітків, в тому числі й агресивні форми, кризи психічного розвитку залежать від стосунків підлітків з іншими людьми. Таким чином, агресивна поведінка є наслідком порушень системи ставлень, в якій знаходиться підліток і є викривленим видом взаємодії з оточуючими.

Аналіз досліджень, які розглядають мотиви агресивної поведінки, показав, що агресивні дії підлітків виступають:

- як засіб досягнення значущої мети;
- як спосіб психологічної розрядки, заміщення блокованої потреби і переключення діяльності;
- як самоціль, що задовольняє потребу в самореалізації і самоствердженні.

2.3 Гендерні аспекти поведінки підлітків у конфліктних ситуаціях

Гендер – це соціально-психологічна характеристика особистості, сформована у процесі соціалізації, що визначає людину як чоловіка чи

жінку і обумовлена культурою, традиціями, соціальними очікуваннями та нормами.

Визначаючи особливості поведінки чоловіків та жінок у конфлікті, варто звернути увагу на значимість спілкування для кожної статі.

Психолог Котлова Л.О. підкреслює, що жінки високо цінують відносини між людьми, це проявляється у високій значимості спілкування для жінок. Наявна вже в дітей молодшого ясельного віку (1,5 року) статева емоційна диференціація (велика емоційність дівчаток) і відмінності в інтересах впливають і на відмінності спілкування дітей чоловічої і жіночої статі. Так, граючи в дитячому саду, хлопчики виявляють цікавість до предметів, а дівчатка – до особистісних взаємин. Дівчатка виявляють більше відповідальності і «материнської поведінки» стосовно інших дітей [31, 97].

У будь-якому віці дівчатка частіше хлопчиків бувають задіяні в «соціальних» іграх за участю інших дітей. Значна заклопотаність дівчаток своєю зовнішністю і манерами поведінки є непрямим проявом їхнього інтересу до думки про себе оточуючих. Дівчатка задають батькам більше запитань про соціальні відносини. Внаслідок цього дівчатка більше готові до спілкування, ніж хлопчики.

Ворона М. В. наприклад, виявила, що юнаки частіше, ніж дівчата, використовують шаблонні типи взаємодії. Вони в меншому ступені володіють прийомами і способами спілкування. Дівчата ж більш гнучкі і варіативні в спілкуванні [7].

А.А. Бодалєв показав, що в коло безпосереднього спілкування в жінок різновікових осіб входить більше, ніж у чоловіків. Це підтверджується і даними, отриманими І.С. Коном. Якщо юнаки в спілкуванні з представниками протилежної статі орієнтуються в основному на ровесниць, то дівчата в значній їх частині – на більш старших представників чоловічої статі [3, 154].

За даними Ю. М. Галусян, В. П. Новицька, підставою для включення тієї або іншої людини в коло спілкування в чоловіків є можливість одержання від цих осіб різного роду допомоги, а також участь їх у задоволенні повсякденних побутових потреб. З віком причини формування кола безпосереднього спілкування змінюються. Якщо в дітей перевага віддається по емоційно-стетевій ознаці, то в дорослих головним фактором у виборі партерів спілкування є прагматизм [16].

Серед дівчаток, що дружать, відносини більш довірливі, ніж серед хлопчиків. У дівчаток близькі дружні відносини з протилежною статтю зав'язуються раніше, ніж у хлопчиків. Ця ж тенденція зберігається й у дорослих. Згідно з даними Юровська О.О., жінки мають більш тісні дружні взаємини, ніж чоловіки, вони більш схильні до саморозкриття і ведуть більш інтимні розмови. І чоловіка, і жінки описують свої дружні відносини з жінками як більш близькі, що приносять радість і взаємну турботу [76].

За даними Чалої О.А., відносини між чоловіками характеризуються знаною конфліктністю і змагальністю. Конфліктні відносини між собою хлопчики з'ясовують за допомогою сили, відкидаючи більш слабого. Конфліктні ситуації між дівчатками вирішуються на емоційному рівні, у суперечках, бойкотуванні. Вони частіше «наговорюють» одна на одну. Серед дівчаток поширені ніжні прізвиська, тоді як хлопчики за основу кличок беруть фізичні особливості або прізвища [72].

Жінки, відчуваючи пригніченість, прагнуть думати про можливі причини свого стану. Ця реакція «ретельно обміркувати» приводить до нав'язливого фокусування на проблемі і збільшує вразливість жінки стосовно стрес-фактору. Чоловіка, навпаки, намагаються відгородитися від депресивних емоцій, концентруючи на чомусь іншому, наприклад здійснюючи фізичну активність, щоб таким способом розрядити виниклу негативну напругу.

Обозов М.М. теж виявив, що чоловіки і жінки по-різному вирішують конфліктні ситуації, що виникають у сімейному і домашньому колі. Жінки виявляють більше терпимості і прагнення до компромісного примирення інтересів. Чоловіки в цій ситуації частіше прибігають до «міцних» висловлювань і лайок, а жінки швидше готові заплакати [51].

Батрин Н. В., вивчаючи стратегії поведінки при психологічному захисті, виявила, що в жінок відмінності між трьома видами стратегії (утікання, агресія і миролюбство) мінімальні, у той час як у чоловіків спостерігається або втеча (прагнення піти від конфлікту), або агресія. Миролюбство в них виражено значно менше, ніж у жінок [5].

За даними Грибок О. П., що порівнювала стратегії поведінки хлопчиків і дівчаток 1-5-х класів у важких і неприємних для них ситуаціях, хлопчики в 2 рази частіше, ніж дівчатка, звертаються до стратегії «борю, б'юся» і в 1,5 рази частіше – до стратегії «дражню кого-небудь». Таким чином, і ці дані підтверджують, що хлопчики частіше схильні прибігати до стратегії, пов'язаної з проявом агресії. Дівчатка вірогідно частіше хлопчиків використовують стратегії «обіймаю, притискаю, гладжу», «плачу, сумую». Це вказує на їхню велику потребу в тісній прихильності, в емоційній розрядці через сльози і жалість до себе й інших, на труднощі саморозкриття [14].

Деякі інші дані отримані Ложкин Г.В.: при подоланні конфліктів у чоловіків більше виражені, ніж у жінок, суперництво й особливо виражені компроміси, а в жінок – пристосування і співробітництво. Стратегія втечі, по її даним, була виражена в чоловіків і жінок однаково [38].

Жінки при вирішенні конфліктів більше орієнтуються на чужу думку, що пояснюється їх значною конформністю. Звідси при вирішенні конфлікту за участю жінок велика роль посередника. Тому, пише Коць М., жінки частіше звертаються по допомогу до інших людей, психологів, лікарів, психотерапевтів, намагаючись зняти психічну напругу шляхом розмови. При цьому чоловіки вибирають посередника за його діловими і

статусними параметрами, а жінки надають значення і його зовнішності [56].

Нагаєв В.М. відзначає, що жінки у важку хвилину більше потребують не тільки допомоги реальної значимої людини, але й «уявлюваної» (у тому числі і Бога), щоб опертися на її силу і міць і вступити з нею в різні форми вербальної і невербальної взаємодії. Наприклад, дівчатка часто використовують такі прийоми, як «говорю сама із собою», «молюся». Це пояснює велику релігійність жінок, а також чоловіків з вираженим фемінним особистісним профілем [48].

Статеві відмінності у виробничих конфліктах, за даними Котлова Л. О., виражаються в наступному. Чоловіки більше схильні до конфліктів, пов'язаних безпосередньо з трудовою діяльністю. Для жінок характерна тенденція до більшої частоти конфліктів у зв'язку з їхніми особистими потребами. Чоловіки значимо частіше використовують такі стратегії, як аналіз ситуації і систематизація робочого часу [32].

Вивчення типів і спрямованості фрустрації в групах чоловіків і жінок Юровської О.О. показало, що в частоті прояву типів реакцій особливих відмінностей немає, а по спрямованості реакцій у чоловіків трохи частіше зустрічається варіант зовнішнього обвинувачення, а в жінок – варіант без обвинувальної реакції. У соціально-фруструючій ситуації жінкам більш властива спрямованість реакції, що пов'язана із самозвинуваченням [76].

У конфлікті також відрізняються і види психологічного захисту, які обирають жінки і чоловіки. У дівчат більше виражений захисний механізм по типу компенсації, реактивного утворення, регресії і проекції, у юнаків – витиснення і заперечення. Оскільки реактивне утворення має на увазі підміну негативного імпульсу або почуття на соціально схвалюване, то можна думати, що дівчата частіше приховують від самих себе мотив власної поведінки. У юнаків цей вид захисту має найменше значення, у той час як у дівчат на останнім місці як спосіб захисту стоїть витиснення.

Дослідження Русинки І. І. засвідчило, що жінки частіше, ніж чоловіки, надають перевагу таким захисним механізмам, як проєкція, регресія, реактивне утворення, а чоловіки частіше, ніж жінки, обирають витиснення й інтелектуалізацію [66].

Найбільший внесок у пояснювальні моделі виникнення гендерних конфліктів особистості вносить теорія гендерної схеми, яка спирається на теорію соціального наочіння і теорію когнітивного розвитку. Ця теорія була розроблена Сандрою Бем в 1977 році. Тут феномен виникнення гендерних конфліктів пояснюється за допомогою гендерної схеми. Застосування гендерних схем сприяє стандартизації та одноманітності індивідуальних соціально-психологічних реакцій, а часте їх використання перешкоджає адекватному сприйняттю різноманіття світу, що в свою чергу гальмує розвиток адаптивних і творчих можливостей особистості.

Поряд з широко відомими концепціями, що володіють продуктивними пояснювальними моделями аналізу внутрішньоособистісних гендерних конфліктів, може бути запропонована і нова теоретична модель - концепція гендерної компетентності.

Дана концепція спирається на основні положення гендерної теорії. Вона не лише пропонує ще один варіант пояснення причин гендерних конфліктів, але й концентрує свою увагу на шляхи і способи запобігання особистісних конфліктів гендерного змісту.

У процесі гендерної соціалізації хлопчики і дівчатка з часом перетворюються на маскуліних і фемінінних дорослих людей, які добровільно беруть різні і нерівні ролі, уготовані їм у андроцентричному і гендерно- поляризованому суспільстві. У свідомості чоловіків і жінок утверджується думка, що їх особливості - це просто даність, а щось, що вони повинні постійно створювати і реконструювати з метою наближення до нормативного стандарту. Андроцентрична культура змушує чоловіків серйозно турбуватися з приводу свого гендерної поведінки. Андроцентризм ґрунтовно знецінює і придушує будь-які думки, почуття і

вчинки чоловіків, які в культурі визначені як жіночі. Образ «справжнього» чоловіка включає такі характеристики, як професійна успішність, гідний соціальний статус, матеріальне благополуччя, фізична сила і витривалість, стриманість у прояві емоцій. Найбільш гостро чоловіками переживається зовнішня оцінка їх недостатньої матеріальної заможності, неможливості створити гідні умови життя членів своєї сім'ї. Коли чоловіки відчують свою беспорядність у повсякденному житті і їх маскуліність опиняється під загрозою через відчуття безсилля, то ця ситуація приводить до особистісних проблем.

Жінки відчують сильний тиск з боку традиційної культури іншого роду. Образ «справжньої жінки» включає успішність виконання побутової та репродуктивної функцій, а жінки, не здатні мати дітей, майже неминуче відчують, що вони не «справжні» жінки. Більш того, екстраординарне акцентування культури на тому, що справжня жінка сексуально приваблива для чоловіка, змушує величезна кількість немолодих жінок турбуватися про те, що їх статус справжньої жінки зникне безнадійно і назавжди. Це змушує жінок йти на надмірні витрати часу, енергії та грошей в гонитві за красою.

Гендерно не компетентні чоловіки та жінки не можуть звільнитися від тиску гендерно-поляризованої і андроцентричної культури, тому вони часто переживають конфліктний стан нереалізованих особистих прагнень і невідповідності очікуванням. Почуття внутрішньої напруги та дискомфорту, нереалізованості вимагають виходу, ці деструктивні почуття можуть знайти вихід в поведінкових проявах, пов'язаних з придушенням і утиском прав інших - представників іншої статевої групи. В основі такої поведінки лежать гендерні забобони (упередження щодо осіб протилежної статі).

Упередження - це соціальна установка з спотвореним змістом її когнітивного компонента, внаслідок чого людина сприймає деякі соціальні об'єкти в неадекватному вигляді [63]. З когнітивним компонентом

упередження часто пов'язаний сильний, тобто емоційно насичений афективний компонент. У результаті забобон зумовлює не тільки неправильне сприйняття соціальних об'єктів, але й неадекватні дії по відношенню до них. Таким чином, гендерні упередження - це соціальна установка з негативним і спотвореним змістом, це упереджена думка, по відношенню до представників іншої статі.

У гендерних упередженнях відображені розповсюджені норми гендерно специфічної поведінки, тому упередження виникають по відношенню до тих суб'єктів, які, як видається, порушують норми традиційного рольової поведінки чоловіків і жінок. Так, наприклад, добре відомі упередження щодо жінок-політиків, жінок-вчених, жінок-водіїв автомобільного транспорту і щодо чоловіків, що виконують роль домашньої господині. Забобони - деструктивний аспект соціальної поведінки людини. Тому саме поведінковий компонент упереджень, тобто реальні поведінкові прояви та практики, свідчить про наявність у людини упереджень по відношенню до будь-якої групи людей.

Одним із шляхів і способів, спрямованих на попередження конфліктів гендерного змісту, може бути такий напрямок роботи з різними групами населення, як формування гендерної компетентності. Гендерна компетентність розуміється, як здатність людини як представника певної статі ефективно функціонувати у сфері міжгрупової і міжособистісного взаємодії. До складу гендерної компетентності входять [27]:

- 1) знання про існуючі ситуаціях гендерної нерівності, факторів та умов, що їх викликають;
- 2) вміння помічати і адекватно оцінювати ситуації гендерної нерівності в різних сферах життєдіяльності;
- 3) здатність не проявляти в своїй поведінці гендерно дискримінаційних практик;
- 4) здатність вирішувати свої гендерні проблеми і конфлікти, якщо вони виникають.

Формування гендерної компетентності - це цілеспрямована діяльність, в результаті якої людина стає здатною бути компетентним у ситуаціях з вираженою гендерної складової. Іншими словами - це рух у напрямку від гендерної некомпетентності до компетентності, тобто придбання та освоєння гендерних знань, умінь і способів коректної поведінки.

Таким чином, ми бачимо, що поведінка дівчаток та хлопчиків значно відрізняється у вирішенні конфлікту – вони по-різному сприймають цілі спілкування, для них різна цінність самого конфлікту і вони відрізняються у стратегії вирішення гострих ситуацій.

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИБОРУ СТРАТЕГІЇ ПОВЕДІНКИ В КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ

2.1. Методи, методика і процедура дослідження

Виходячи з мети і завдань дипломного дослідження, а також перевірки гіпотетичного положення ми провели дослідження гендерних особливостей поведінки учнів 9-го класу у конфліктній ситуації.

Вибірку нашого дослідження склали учні Запорізька спеціалізована школа з поглибленим вивченням іноземної мови №7 Запорізької міської ради Запорізької області (n=48 осіб). Дослідження проходило онлайн. У зв'язку із тематикою дослідження учні були обрані за гендерною ознакою у строгій відповідності, тобто ми отримали дві групи – учениць (n=24 осіб) та учнів (n=24 осіб) 9-го класу.

Дослідження проводилось із застосуванням декількох методик:

- Статевро-рольового опису Сандри Бем – для визначення вираженості у учнів різної статі показників фемінності–маскулінності–андрогінності;

- Тест описання поведінки К. Томаса, використовується для виявлення типу поведінки в конфліктній ситуації.

В опитувальникові для виявлення типових форм поведінки К. Томас описує кожен з п'яти перерахованих можливих варіантів 12-ма виразами про поведінку людини в конфліктній ситуації. В різних ситуаціях їх згруповано в 30 пар. Після проведення підраховується кількість відповідей за кожним типом поведінки у конфлікті (від 0 до 12).

- Q-сортування Стефансона для дослідження таких тенденцій поведінки як залежність–незалежність, комунікативність–некомунікативність, прийняття боротьби–втеча;

- Для кількісного аналізу використовувався критерій Спірмена.

1. Статеворольовий опис Сандри Бем (методика “маскулінності-фемінності”). Опитувальник містить 60 тверджень (якостей), на кожне з яких досліджуваний відповідає “так” або “ні”, оцінюючи тим самим наявність або відсутність у себе названих якостей.

Після проведення тестування, отримані дані обраховуються за допомогою ключів до тесту:

Маскулінність: відповіді “так” на пункти № 1, 4, 7, 10, 13, 16, 19, 22, 25, 28, 31, 34, 37, 40, 43, 46, 49, 52, 55, 58.

Фемінність: відповіді “так” на пункти № 2, 5, 8, 11, 14, 17, 20, 23, 26, 29, 32, 35, 38, 41, 44, 47, 50, 53, 56, 59.

Всі інші пункти – нейтральні.

За кожне співпадіння відповіді з ключем нараховується 1 бал. Потім визначаються показники фемінності (F) і маскулінності (M) у відповідності із наступними формулами.

$F = (\text{сума балів по фемінності}): 20;$

$M = (\text{сума балів по маскулінності}): 20.$

Основний індекс IS визначається як:

$IS = (F - M): 2,322.$

Якщо величина індексу IS знаходиться в межах від -1 до $+1$, то робиться висновок про андрогінність. Якщо індекс менше -1 ($IS < -1$), то робиться висновок про маскулінність, а якщо індекс більше $+1$ ($IS > 1$) – про фемінність.

У випадку, коли $IS < -2,025$ говорять про яскраво виражену маскулінність, а якщо $IS > + 2,025$ – говорять про яскраво виражену фемінність.

2. Методика дослідження стилю поведінки в конфлікті К. Томаса. В опитувальникові для виявлення типових форм поведінки К. Томас описує кожен з п'яти перерахованих можливих варіантів 12-ма виразами про поведінку людини в конфліктній ситуації. В різних ситуаціях їх

сгруповано в 30 пар. Після проведення підраховується кількість відповідей за кожним типом поведінки у конфлікті (від 0 до 12). :

1. Суперництво: 3А, 6В, 8А, 9В, 10А, 13В, 14В, 16В, 17А, 22В, 25А, 28А.

2. Співробітництво: 2В, 5А, 8В, 11А, 14А, 19А, 20А, 21В, 23В, 26В, 28В, 30В.

3. Компроміс: 2А, 4А, 7В, 10В, 12В, 13А, 18В, 22А, 23А, 24В, 26А, 29А.

4. Уникання: 1А, 5В, 6А, 7А, 9А, 12А, 15В, 17В, 19В, 20В, 27А, 29В.

5. Пристосування: 1В, 3В, 4В, 11В, 15А, 16А, 18А, 21 А, 24А, 25В, 27В, 30А.

3. Q-сортування Стефансона діагностика основних тенденцій поведінки в реальній групі і уявлення про себе.

Досліджуваному пропонується 60 тверджень, на які потрібно дати відповідь. Відповідь «так» має позитивний знак (+), відповідь «ні» - негативний (-). У випадку якщо є три-чотири відповіді « сумніваюсь» за певними тенденціями - свідчить про такі ознаки як нерішучість, астеничність. Ці якості можна верифікувати, аналізуючи їх в сукупності з іншими особистісними особливостями. Можлива нульова оцінка, коли сума відповідей «так» і «ні» співпадає, що свідчить про внутрішній конфлікт особистості.

Ключ:

Залежність – 3,9,15,21,27,33,39,45,51,54

Незалежність – 6,12,18,24,30,36,42,48,57,60

Комунікабельність-5,7,13,19,25,31,37,43,49,52

Замкненість - 4,10,16,22,28,34,40,55,58

Прийняття «боротьби»- 1,11,17,23,29,35,41,47,56,59

Уникнення «боротьби» - 2,8,14,20,26,32,38,44,50,53.

Отримані результати по кожному методик дослідження виступили основою підтвердження висунутого нами гіпотетичного положення та досягнення поставлених мети і завдань дипломного дослідження.

3.2. Результати дослідження та їх інтерпретація

На першому етапі дослідження (учні 9-их класів) проводилися зазначені діагностичні методики, де базовою виступила методика Сандри Бем для визначення вираженості у учнів, різної статі, показників фемінності–маскулінності–андрогінності, за результатами якої всіх досліджуваних було поділено на три групи: 1-ша група – учні з маскулінним типом; 2-га група – учні з фемінним типом та 3-тя група з андрогінним типом. Дані розподілу загальних показників фемінності–маскулінності–андрогінності представлені у рисунку 3.1.

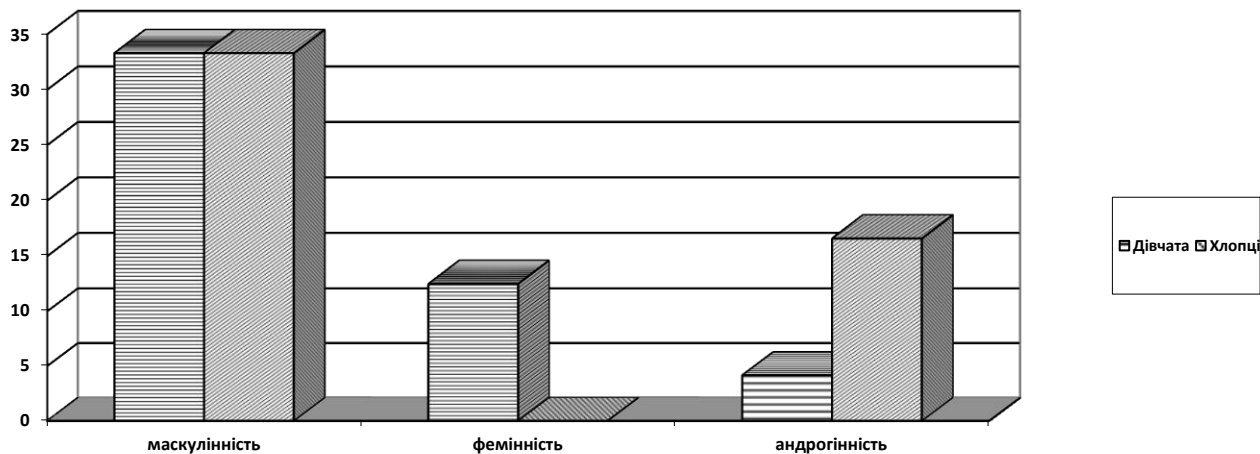


Рис. 3.1. Фемінності–маскулінності–андрогінності

Аналіз відповідей за методикою С.Бем: учні з маскулінним типом складають 66,7% від загальної кількості досліджуваних (серед них дівчат і хлопців по – 33,33%); учні з фемінним типом – 12,5 % (серед них тільки дівчата) та учні з андрогінним типом – 20,83% (серед них хлопці – 16,6%, дівчата – 4,17%).

Як видно що на цій вибірці учнів, що серед дівчат і серед хлопців, переважають маскулінні якості. Показники фемінності мають місце лише у дівчат, а показники андрогінності переважають у хлопців.

За результатами дослідження особливостей конфліктних стилів поведінки в підлітковому віці за допомогою методики «Оцінка схильності особистості до конфліктної поведінки» К. Томаса, можемо сказати, що у маскулінному типі виражені такі стратегії поведінки в конфлікті: суперництво — 43,75 %, співпраця — 6,25 %, компроміс — 18,75%, уникнення — 18,75 % та пристосування — 12,5%.

Дані розподілу загальних показників особливостей конфліктних стилів поведінки у маскулінному типі представлені у рисунку 3.2.

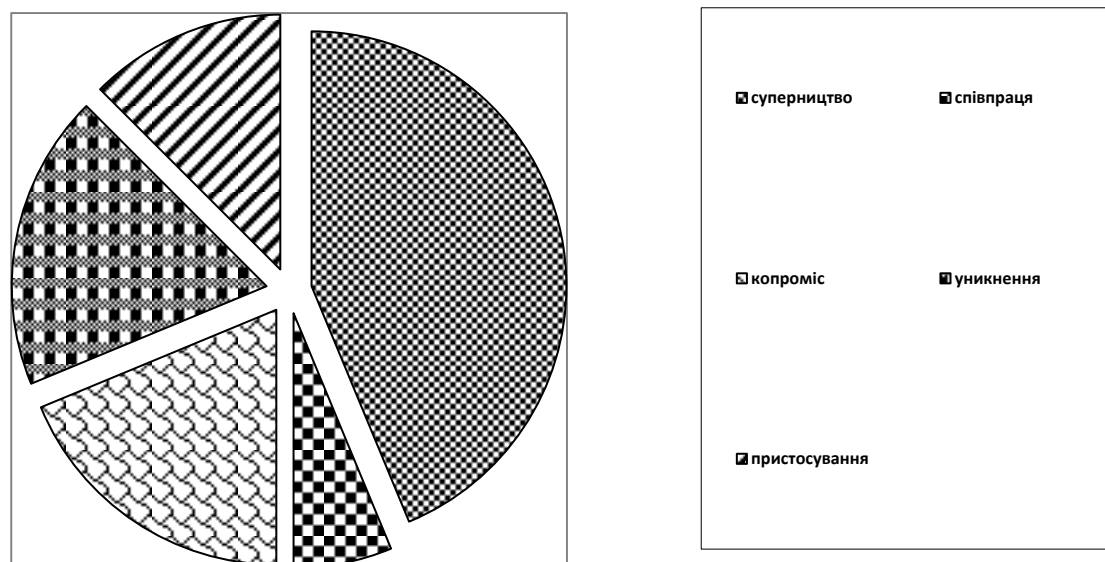


Рис. 3.2. Особливості конфліктних стилів поведінки в у маскулінному типі

У фемінному типі виражені лише стратегія уникнення — 33,33 % та стратегія компромісу — 66,67% (рис. 3.3.).

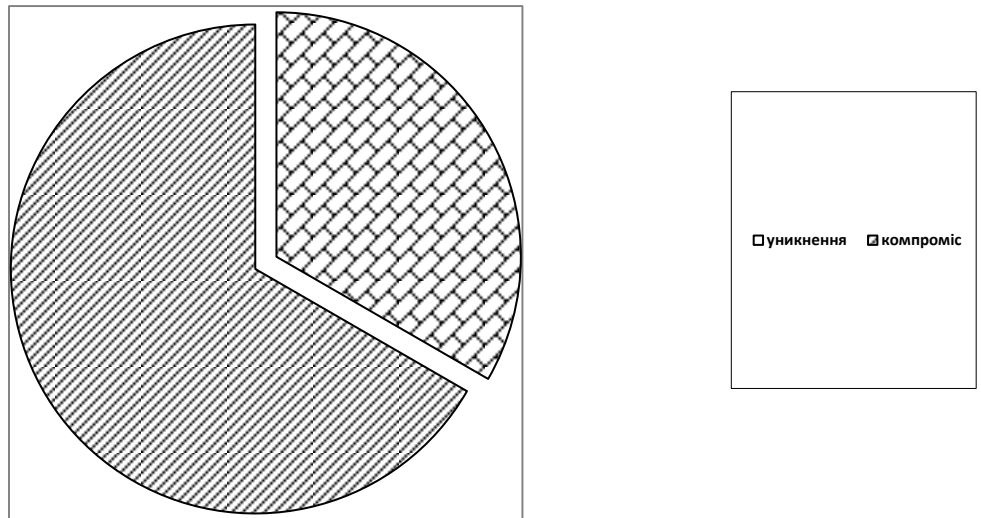
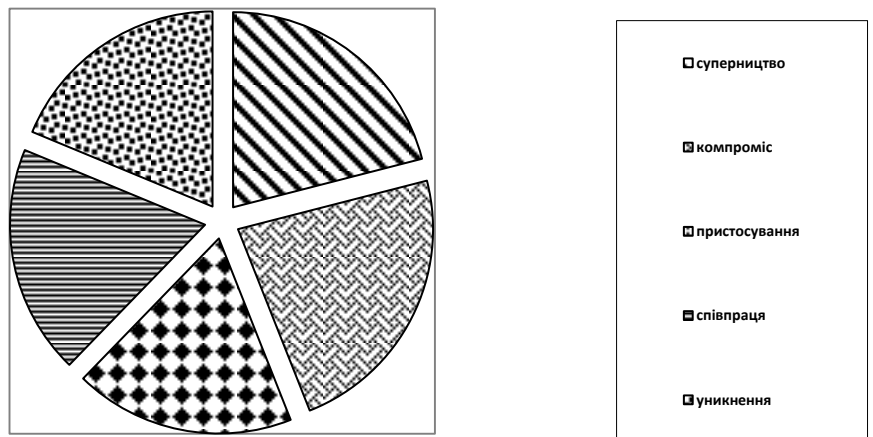


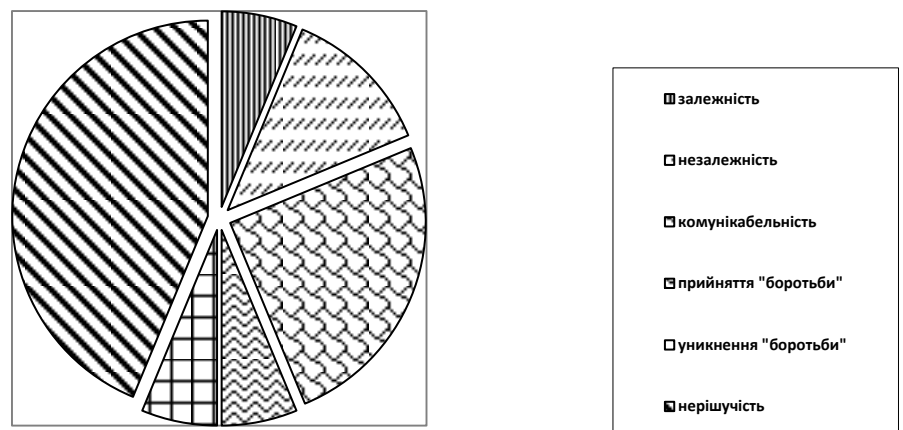
Рис. 3.3. Особливості конфліктних стилів поведінки в у фемінному типі

У андрогінному типі виражені такі стратегії поведінки в конфлікті: суперництво — 21 %, співпраця — 19 %, компроміс — 23%, уникнення — 18,75 % та пристосування — 18,25%. (рис. 3.4)



**Рис. 3.4. Особливості конфліктних стилів поведінки
в у андрогінному типі**

Остання методика, яка проводилась - методика Q-сортування Стефансона для визначення основних тенденцій поведінки в реальній групі і уявлення про себе між маскулінним, фемінним та андрогінним типом особистості. Дані розподілу загальних тенденцій поведінки в реальній групі у маскулінному типі представлені у рисунку 3.5.



**Рис. 3.5. Тенденції поведінки в реальній групі у маскулінному
типі особистості**

За результатами дослідження методики Q-сортування Стефансона, можемо сказати, що у маскулінному типі виражені такі тенденції поведінки в реальній групі: Залежність — 6,25 %, Незалежність —12,5%, Комунікабельність —25%, Прийняття «боротьби» — 6,25 % Уникнення «боротьби» — 6,25% та нерішучість – 43,75%.

Комунікабельність (100%) - виражена тенденція поведінки в реальній групі у фемінному типі .

Дані розподілу загальних тенденцій поведінки в реальній групі у андрогінному типі представлені у рисунку 3.6

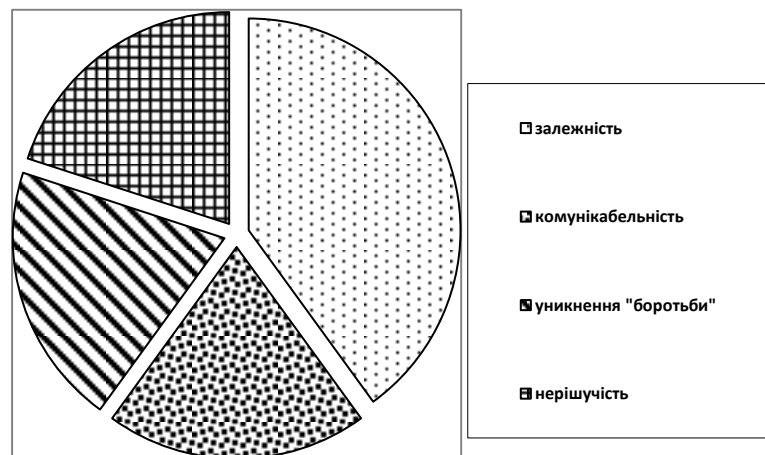


Рис. 3.6. Тенденції поведінки в реальній групі у андрогінному типі особистості

У андрогінному типі : залежність – 40%, комунікабельність – 20%, уникнення «боротьби» - 20% та нерішучість – 20%.

Для вивчення взаємозалежності рівня вираженості показників фемінності–маскулінності–андрогінності і стилю поведінки в конфлікті, нами було проведено кореляційний аналіз між показниками отриманими за методиками Статевро-рольового опису Сандри Бем та «Оцінка схильності особистості до конфліктної поведінки» К. Томаса. Було отримано такі дані:

- Маскулінні підлітки використовують суперництво як модель реагування в конфліктних ситуаціях, вони здатні конкурувати і приймати рішення на шкоду іншим. Ця залежність між маскулінністю і суперництвом, як способу реагування в конфліктній ситуації отримала математичне підтвердження, про що свідчить показник кореляційного зв'язку ($r=0,67$).

- Підлітки з фемінними рисами вибирають компроміс, як тип реагування в конфліктній ситуації, тобто готові шукати і знаходити рішення шляхом часткових поступок. Ця залежність також знайшла математичне підтвердження, про що свідчить показник кореляційного зв'язку ($r=0,68$).

Підлітки з андрогінним типом особистості у конфліктних ситуаціях демонструють різні типи реагування, вони не прив'язані до якогось певного типу реагування, проявляючи при цьому найбільшу кількість варіантів стилів поведінки.

Отже, проведене емпіричне дослідження дозволило нам підтвердити гіпотетичне положення дипломної роботи, що стилі поведінки у конфліктних ситуаціях у підлітків гендерно обумовлені. У маскулінному типі проти фемінного типу більш виражено агресивність, а фемінний тип в свою чергу схильний до розумного компромісу.

ВИСНОВОКИ

В результаті проведеного теоретичного аналізу, проблеми гендерних особливостей вибору стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях у підлітків, було детально розглянуто конфлікт та гендерні аспекти поведінки підлітків у конфліктних ситуаціях.

За природою конфлікт – це соціальне явище. Суспільство не може існувати і розвиватися без конфліктів. Так само і наше, українське суспільство. Взаємодія особистостей завжди передбачає виникнення конфліктів як вияв суперечностей, розбіжності між соціальними групами, класами, ролями, державами тощо. У цьому значенні конфлікт є чинник соціального розвитку як позитивний (конструктивний), так і негативний (деконструктивний) і виявляє соціальні протиріччя, цінності, інтереси, потреби, рівень розвитку суспільства. З психологічної точки зору конфлікт – це загострення міжособистісних стосунків, внутрішньоособистісних суперечностей, зіткнення особистісних вірувань, позицій, потреб різних індивідів, їхніх амбіцій.

Конфліктна поведінка пов'язана з певними рисами характеру та якостями особистості підлітка такими, як: нетерпимість до недоліків інших, знижена самокритичність, імпульсивність до агресивної поведінки, до підпорядкування інших, неувважності до людей, користолюбство, егоїзм. Причини конфліктів можуть корінитися в особистісній своєрідності членів підліткового колективу, це насамперед: невміння контролювати свій емоційний стан, низький рівень самоповаги, агресивність, підвищена тривожність, некомунікабельність, надмірна принциповість.

З конфліктною поведінкою тісно пов'язане таке поняття як агресивність. Агресивність виступає як одна із компонентів агресивної поведінки підлітка. Агресивна поведінка, на наш погляд, є результатом порушення стосунків підлітка з середовищем. Всім дітям властиве

прагнення досягти позитивної оцінки оточуючих. Незадоволеність цією життєво важливою соціальною потребою викликає у дитини негативні емоційні переживання, штовхає її на пошук виходу з травмуючої ситуації.

Агресивні дії підлітків виступають: як засіб досягнення значущої мети; як спосіб психологічної розрядки, заміщення блокованої потреби і переключення діяльності; як самоціль, що задовольняє потребу в самореалізації і самоствердженні.

Підлітковий вік традиційно є важким у виховному відношенні, а гендерна психологія одна з дуже молодих і цікавих наук, відповідно актуальність даної тематики дуже велика.

Окреслена проблема виступила основою емпіричного дослідження гендерних особливостей вибору стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях у підлітків.

Виходячи з мети і завдань дипломного дослідження, а також перевірки гіпотетичного положення нами була складена програма фіксації, аналізу й оцінки гендерних особливостей вибору стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях у підлітків.

Вибірку нашого дослідження склали учні Запорізька спеціалізована школа з поглибленим вивченням іноземної мови №7 Запорізької міської ради Запорізької області (n=48 осіб). Нами були підібрані адекватні діагностичні методики та методи математичної статистики, за допомогою яких проводилась інтерпретація результатів.

Аналіз результатів дослідження підтвердив гіпотетичне положення дипломної роботи, що стилі поведінки у конфліктних ситуаціях у підлітків гендерно обумовлені. У маскулінному типі проти фемінного типу найбільш виражена така стратегія поведінки в конфлікті, як суперництво, а фемінний тип в свою чергу схильний до компромісу.

Результати дослідження показали, що більшість підлітків, як хлопців так і дівчат мають маскулінний тип особистості, а фемінність, була виявлена лише у дівчат, нашої вибірки. Андроґінність була виявлена у не великій кількості хлопців та дівчат.

За результатами дослідження особливостей конфліктних форм поведінки в підлітковому віці, можемо сказати, що:

- у маскулінному типі найбільш виражена така стратегія поведінки в конфлікті, як суперництво. Це свідчить про те, що підліток з маскулінним типом особистості в першу чергу, намагається задовольнити власні інтереси, не враховуючи інтереси інших, спонукаючи їх приймати своє власне вирішення проблем. Для досягнення своєї мети - використовує свої вольові якості, і якщо її воля досить сильна, то це їй вдається.

- у фемінному – компроміс, дівчата в ситуації конфлікту схильні йти на поступки, намагаються досягти спокійного, мирного варіанту вирішення проблеми. Вибір такої стратегії поведінки в конфліктній ситуації можна пояснити тим, що у цей період вони зосереджені на побудові планів на майбутнє, життєвих перспектив і задля їх досягнення готові на даний момент поступитися певними інтересами

- у андроґінному типі, усі стратегії поведінки в конфлікті не мають суттєвих відмінностей. Це можна пояснити тим, що ці досліджувані не віддають переваги конкретній стратегії поведінки в конфліктній ситуації, а обирають стратегію залежно від ситуації та змісту самого конфлікту.

Отримані дані дають підстави стверджувати, що чим більше переважає фемінна або маскулінна частина в симптомокомплексі маскулінності/фемінності особистості, тим більш типову поведінку демонструє особистість. Можна зробити висновок, що яскраво виражена фемінність та маскулінність є детермінантами вибору стратегії поведінки в конфлікті.

У нашій роботі ми дослідили тільки деякі особливості вибору стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях у підлітків. Дослідження гендерних відмінностей мають і надалі велике перспективне значення не лише для психологічної науки, а й для пересічної людини, адже результати цих досліджень можна використовувати для аналізу системи взаємин у шкільній групі, сім'ї, суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апішева А. Ш. Проблема конфліктних стосунків сучасних підлітків та юнаків з батьками / А. Ш. Апішева // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2012. Вип. 2. С. 117–125.
2. Абрамян Н.Д. Конфліктність як вікова характеристика підлітків та юнаків. Електронний ресурс. Режим доступу : http://C:/Users/NATA/Downloads/Pnpz_2014_6_3.pdf
3. Апішева А.Ш. Проблема конфліктних стосунків сучасних підлітків та юнаків з батьками / А.Ш. Апішева // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2012, Вип. 2. С. 117-125
4. Бандурка А. М., Друзь В. А Конфликтология. Харьков, 2006. 336 с.
5. Батрин Н. В. Стратегії та методи управління гендерними конфліктами / Н. В. Батрин. Електронний ресурс. Режим доступу : http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/13562/1/Gender_Conflicts.PDF.
6. Близнюкова О.М. Психологічний аналіз чинників кризи підліткового віку // Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Випуск 8. Кам'янець-Подільський: «Аксиома», 2010. С.66-75.
7. Ворона М. В. Гендерні стереотипи: сутність, функції, наслідки / М. В. Ворона // Статистика України. 2010. № 4. С. 71–74.
8. Гендерний аналіз українського суспільства. К.,1999. 6. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. Інститут соціології НАНУ. Центр соціальних експертиз. – Київ, 2007. Електронний ресурс. Режим доступу : http://www.un.org.ua/files/gender_2006.pdf.

9. Гірник А.М. Основи конфліктології. Київ: Києво-Могилянська академія, 2010. 222с.
10. Говорун Т.В. Кікінежді О.М. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 1999. 380с.
11. Городнова Н.М. Гендерний розвиток особистості. Методичний посібник. Київ: Шк. Світ, 2008. 128 с.
12. Городнова Н.М. Статеворольова соціалізація підлітків в сучасній школі // Неперервна професійна освіта:теорія і практика Науково-методич. Ж-л № 3, 2001, С. 56-63
13. Городнова Н.М.Вплив біологічних та соціальних чинників на формування статевих ідентифікацій // Неперервна професійна освіта:теорія і практика. Науково-метод. журнал № 3, 2002 С. 161-169.
14. Грибок О. П. Психологічні особливості конфліктної поведінки студентів вищих навчальних закладів / О. П. Грибок // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Київ, 2012. Вип. 14. С. 112–118.
15. Гуменюк О.Є. Психологія Я – концепції: монографія / О.Є. Гуменюк. Тернопіль: Економічна думка, 2002. 186 с.
16. Деякі аспекти гендерної ідентифікації та соціалізації особистості Ю. М. Галустьян, В. П. Новицька // Український соціум. 2004. № 1 (3). С. 7-13
17. Дуткевич Т.В. Конфліктологія з основами психології управління. Кам'янець-Подільський, 2004. 351 с
18. Ємельяненко Л. М., Петюх В. М., Торгова Л.В., Гриненко А.М. Конфліктологія Навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2003. 315 с.
19. Ємельяненко Л.М. Конфліктологія: Навч. посіб. / За ред. В. М. Петюка, Л. В. Торгової. Київ: КНЕУ, 2003. 256 с.
20. Зязюн І. А. Педагогічний професіоналізм у контексті професійної свідомості / І. А. Зязюн // Педагог професійної школи: зб. наук. праць МОН України; АПН України; ІПППО АПН України; КППК ім. Антона Макаренка. Київ, 2001. Вип. 1. С. 8-17.

21. Іванова В.В. Причини та форми агресивної поведінки підлітків / В.В. Іванова // Практична психологія та соціальна робота. 2000, № 5. С. 14-16
22. Ішмуратов К. І. Конфлікт і згода. Київ, 2005. – 328 с.
23. Карамушка Л. М. Психологія управління: навчальний посібник / Л. М. Карамушка. Київ: Міленіум, 2003. 344 с
24. Кисіль З.Р. Психологічні особливості агресивності у підлітковому віці // Науковий вісник, Львівського державного університету внутрішніх справ. 2015, № 1. С. 32-40
25. Клецина І. С. «Практикум з гендерної психології»
26. Клецина І. С. «Практикум з гендерної психології» 13. Комінко С. Б. Психологія в менеджменті / С. Б. Комінко, Л. С. Курант. Тернопіль: Поділля, 1999. – 395 с
27. Коберник Л.О. Ціннісні орієнтації як чинник виникнення та подолання конфліктних форм поведінки в юнацькому віці: Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. / Людмила Олександрівна Коберник. Київ, 2010. 20 с.
28. Коваленко А.Б. Психологія розвитку толерантності підлітка: монографія / у співавторстві. Переяслав-Хмельницький: СКД, 2014. 329 с.
29. Конфліктологія: Навч. посіб. / За заг. ред. В.М. Петюха, Л.В. Торгової. Київ КНЕУ, 2005. 315 с.
30. Корнєв М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія: Навч. посібник. Київ, 1995. – 464 с.
31. Корчагіна Ю.І. Агресивні діти // Здоров'я дітей. Додаток до газети «1 вересня». 2008, № 2. С. 12-18
32. Котлова Л. О. Гендерні особливості конфліктних форм поведінки у підлітковому та юнацькому віці / Л. О. Котлова // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: Зб. наук. пр. 2013. Вип. 19. С. 95–99.

33. Котлова Л. О. Особливості конфліктних форм поведінки підлітків з вираженими акцентуаціями рис характеру / Л. О. Котлова // Актуальні проблеми педагогіки та психології. Львів, 2011. Ч.1. С. 68–70.
34. Котлова Л.О. Гендерні особливості конфліктних форм поведінки у підлітковому та юнацькому віці / Л.О. Котлова // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: Зб. наук. пр. 2013, Вип. 19. – С. 95-99
35. Котлова Л.О. Особливості конфліктних форм поведінки підлітків з вираженими акцентуаціями рис характеру / Л.О. Котлова // Актуальні проблеми педагогіки та психології. Львів, 2011, Ч. 1. С. 68-70
36. Коць М. Психологічні детермінанти конфліктної поведінки підлітків / М. Коць, І. Мудрак // Соціальна психологія. 2007. № 1. С. 162–169.
37. Коць М. Психологічні детермінанти конфліктної поведінки підлітків / М. Коць, І. Мудрак // Соціальна психологія. 2007, № 1. С. 162-169
38. Ложкін Г.В., Повякель Н.И. Практична психологія конфлікту: Навчальний посібник. Київ, 2000. 318 с.
39. Ложкін Г. В. Психологія конфлікту: теорія та сучасна практика: Навчальний посібник. / Ложкін Г. В., Пов'якель Н. І. Київ: ВД «Професіонал», 2006. 416 с.
40. Максименко С.Д. Методологічні проблеми загальної психології / С.Д. Максименко // Практична психологія і соціальна робота. 1999. № 3. С. 2-5.
41. Маноха І. П. Психологія потаємного «Я» / І. П. Маноха. Київ: Поліграф-книга, 2001. 448 с.
42. Максименко С.Д. Загальна психологія: Навчальний посібник. Київ: «Центр навчальної літератури», 2004. 495 с.
43. Мельничук І. Я. Організація психокорекційної роботи девіантної поведінки підлітків / І. Я. Мельничук // Зб. наук. пр. КПНУ ім. І. Огієнка. 2009. Вип. 11. С. 109–113. 17

44. Методологічні та теоретичні проблеми психології: Навчальний посібник / М. С. Корольчук, Ю. Л. Трофімов, В. І. Осьодло та ін. Київ: Никацентр, 2008. 336 с.
45. Мізерна О. О. Психологічні особливості прояву агресії у дітей підліткового віку: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / О. О. Мізерна; НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2005. 20 с.
46. Мізерна О.О. Психологічні особливості прояву агресії у дітей 59 підліткового віку: Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / О.О. Мізерна; НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ, И-во «Знання», 2005. 20с.
47. Мойсеєва О. Є. Соціально-психологічні чинники агресії підлітків <http://appsychology.org.ua/data/jrn/v6/i9/33.pdf>
48. Нагаєв В.М. Конфліктологія. Навч. посібник. Київ, 2004. 336 с.
49. Обозов М.М. Психологія міжособистісних відносин / М. М. Обозов. Київ: Либідь, 1990. 275 с.
50. Обозов Н.Н. Психологія міжособистісних відносин. Київ, 1990. 328 с.
51. Оніщенко Н. М. Гендерні виміри сучасного українського суспільства / Н. М. Оніщенко, Л. О. Макаренко // Теорія та історія держави і права. Філософія права. Часопис Київського університету права. 2011. № 3. С. 11–14. Електронний ресурс. Режим доступу : http://kul.kiev.ua/images/chasop/2011_3/11.pdf.
52. Орбан–Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування. Київ: Либідь, 2004. 576с.
53. Орбан–Лембрик Л.Е. Спілкування як соціально–психологічний феномен // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. Івано–Франківськ, 2003. Вип. 8. Ч. 2. С. 148–154.
54. Павелків В. Р. Вікова психологія: підручник/ В. Р. Павелкін–вид 2-е, стер. Київ: Кондор, 2015. 469 с.

55. Павелків В. Р. Психологічні особливості та детермінанти агресивної поведінки підлітків / В. Р. Павелків // Проблеми сучасної психології: Зб. наук. пр. 2010. Вип. 9. С. 213–223.
56. Павелків В. Р. Психологічні особливості та детермінанти агресивної поведінки підлітків / В. Р. Павелків // Проблеми сучасної психології: Зб. наук. пр. 2010. Вип. 9. С. 213–223.
57. Панок В. Г. Психологія життєвого шляху особистості : монографія / В.Г. Панок, Г. В. Рудь. Київ: Ніка-Центр, 2006. 280 с
58. Павелків В.Р. Психологічні особливості та детермінанти агресивної поведінки підлітків / В.Р. Павелків // Проблеми сучасної психології: Зб. наук. пр. 2010, Вип. 9. С. 213-223
59. Пірен М.І. Конфліктологія: Підручник. Київ: МАУП,2003. 360 с.
60. Поняття про гендерні стереотипи та приклади їх спростування. Електронний ресурс. Режим доступу : <http://skaz.com.ua/geograf/11498/index.html>.
61. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина // Конституція України. Київ, 1996. С. 9-22.
62. Психодіагностика: практикум / уклад. Т. В. Вашека, Я.І.Пономаренко. Київ: НАУ, 2013. 32 с.
63. Психологія особистості: Словник-довідник / За ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. Київ: Рута, 2001. 320 с. - Бібліогр.: с. 263 – 293. ISBN 966-7795-11-X
64. Психологія. Підручник / Під ред. А. А. Крилова. М.: «ПРОСПЕКТ», 2005. 174 с.
65. Психологія: Підручник / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін.; За ред. Ю.Л. Трофімова. Київ: Либідь, 2000. 442 с.
66. Русинка І. І. Конфліктологія: Психологія технології запобігання і управління конфліктами: Навч. посіб. / І. І. Русинка. Київ: Професіонал, 2007. 332 с.

67. Русинка І.І. Конфліктологія. Психологія запобігання і управління конфліктами. Навчальний посібник / І.І. Русинка. Київ, Основа. 2007. 19с.
68. Скотт Д. Г. Конфлікти: шляхи їх подолання. Київ, 1991. 228 с.
69. Степанов О.М. Основи психології: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. пед. заклад. Київ: «Академія», 2005. 356 с.
70. Федорченко Т.Є. Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей. Київ, 2003. 128 с
71. Чайковська О. М. Психологічні особливості конфліктності особистості у підлітковому віці / О. М. Чайковська // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. 2013. Вип. 38 (1). С. 251–257.
72. Чала О. А. Сутність та детермінанти деструктивної конфліктності особистості / О. А. Чала // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова; серія № 12. Психологічні науки. Київ, 2009. №26 (50). Ч. I. С. 399–402.
73. Чайковська О.М. Психологічні особливості конфліктності особистості у підлітковому віці / О.М. Чайковська // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. 2013, Вип. 38 (1). С. 251-257
74. Чала О.А. Сутність та детермінанти деструктивної конфліктності особистості / О.А. Чала // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова; серія № 12. Психологічні науки. 2009, № 26 (50), Ч. I. С. 399-402
75. Шудлик Г. Механізми психологічного захисту // Рідна школа, 1999. № 12. С. 68 - 71.
76. Юровська О.О. Гендерні конфлікти, Електронний ресурс, Режим доступу:
http://www.dcz.gov.ua/cr/control/uk/publish/printable_article;jsessionid=6C2316336F22D1EC261AB3D059C6A7BA?art_id=3556901

77. Яновська Т.А. Взаємоз'язок прояву психологічного конфлікту з емоційною сферою підлітків // «Young Scientist». 2015, № 2 (17), february. С. 235- 238

78. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання: навч.посібник / Т.С Яценко. Київ: Вища шк., 2004. 679 с

79. L.Hjelle, D.Ziegler. Theories of Personality, 2007. 606 p.